

ОДЛИКЕ РЕСАВСКЕ РЕДАКЦИЈЕ У СТАРИЈИМ ПРЕПИСИМА ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

1.

Свако раздобље без разлике представља неки интерес за историчара језика. Али има периода који се одликују посебно живим превирањима: у такве периоде неусмњиво спада и време од средине XIV до средине XV века у историји српске писмености. Говорне иновације овог времена представљају тек један одсек тог занимљивог става; друго је иновирање правописа и неких језичких појединости у писању; треће — што се такође нуди проучаваоцу — јесте став тадашњих људи од књиге према прописима и обичајима писма, одбир који су вршили, решења која су оставили у наслеђе многим поколењима писаца и писара, све до наиласка XVIII века.

Од XV в., као што знамо, приметно су се променили и језик и правопис српских споменика, и њихов палеографски изглед је стекао понеке специфичне додирне тачке са граматичким и изговорним особеностима. Познато је такође¹ да се поједине од ових промена, значајних за XV в., могу наћи већ у другој половини XIV в.: црте тзв. ресавске редакције, назване тако по средишту њеног учвршћења, виђају се и пре саме акције ресавских посленика. Зачеци појединих карактеристика које је старија школа везивала за рад Константина Филозофа и његових савременика постоје чак и у још ранијим раздобљима, као што се доказује, нпр., за плетеније словес или за проширену употребу спирита и акценатских знакова. Ипак се видљиви квалитативни скок догодио у време Константина и његових следбеника; јер се тада у традиционални изглед књиге и у мање-више природни филолошки ток снажније умешала филолошка идеологија.

¹ В., нпр., у чланку О. Недељковић, Правопис „ресавске школе“ и Константин Филозоф, зборник: Стара књижевност (1965, Београд) 467—475.

Идеја водиља Константинове реформе, боље рећи Константинова сугестија, која се остваривала и друкчије од његових непосредних захтева, била је она иста која се чула пет и по векова раније, у делу и у епохи словенског апостола Ђирила: изједначење појмова вере и књиге. Према тој идеји водиљи, кварење књига повлачи за собом јерес; напустити озакоњена правила писања значи изложити се опасности од губитка тананости и дубине оне мисли која се у писаноме садржи — а под писаним су се подразумевале првенствено црквене књиге. Овакве поуке биле су умесне у време Ђириловог делања; али их је даља књижевна радња постепено превазилазила, самим тим што је све више расла потреба и за разним световним текстовима. Константин Филозоф је почетком XV в. писао више „обличење“ насталих беспоредака у писму, неголи тачно упутство како да се они исправе.

Под ресавском реформом се на првом месту подразумева правопис, и ресавска редакција у историји српске књиге представља једну од њених палеографско-ортографских етапа. Али идејна подлога те реформе, као и чињеница да је у време Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића урађено доста нових превода из византијске књижевности — све то показује шта се заправо желело: а то је било знатно више од правописа, то је требало да буде препород црквенословенског језика, обогаћеног и украсеног.

Није цео књижевни и писарски рад у једнакој мери подлегао таквом духу времена. Списи намењени световној употреби остајали су уздржанији према ученим захтевима архаизирања, грецизирања и др., што је било сасвим разумљиво. Сем тога, фреквенција ресавских особености у списима зависила је од географског подручја где су били стварани. Постојали су, затим, списи мешовити по стилу и намени. Догађало се да је ванцрквени акт у одређеним условима морао бити прерађен, да би се нагласио ауторитет цркве, па је он самим тим — већ и по ондашњем аутоматизму — био приближаван општем изгледу литургијске књижевности; а бивало је прерада и у супротном смеру, нпр., у медицинским списима, са миксографијом других врста.

Секуларизација писмености улазила је на разна врата, ширила се у правним, пословним и осталим лаичким списима, мимоилазећи наслове, аренге, понеке званичније формуле или клишетирана места. Помирење са традиционалним захтевима као да се проналазило у чињеници што у световним текстовима нема оних „божанствених речи“ чији изглед треба пажљиво чувати, па је ту могућно дозволити већу слободу и природну новину.

2.

Уколико желимо да посветимо пажњу „ресавизацији“ световних списа — а то је питање које нас овде једино занима — група старијих преписа Душановог законика, управо по томе како је временски протегнута, могла би да послужи сасвим добро. Оригинал Законика представљао је у своје време текст несумњиво остварен по правописним, језичким и стилским начелима која су одговарала својој епохи, а то је била средина XIV в., доба владавине рашког правописа са донекле већ назначеним тенденцијама према појединим ресавским одликама. Протограф није сачуван. Преписи који се уобичајено групишу као старији и који, у том смислу, чине заокружљену целину, потичу из XIV в. (Струшки), XV в. (Атонски, Студенички, Ходошки, Хиландарски, Бистрички) и XVI в. (Барањски, Призренски, Шишатовачки).

Па ипак, успоставити неки систем у општем изгледу ове групе рукописа представља за историчара језика покушај са малим изгледом на успех. Овде филолошки приступ у крајњем исходу више обогаћује текстолошку неголи саму филолошку страну проблема.

Девет набројаних рукописа — реликти сачувани од некада веома многобројних примерака — показују међусобне разлике, и то разлике разних типова, а исто тако и сложене преплете разноврсних разлика или слагања.

Прво, у њима се огледају различити типови распореда међу члановима Законика, дакле, различите класификационе редакције. Један од последњих прилежних проучавалаца нашег споменика, А. Соловјев, изнео је претпоставку да су све познате класификационе верзије биле (у циљу што бољег систематисања грађе) урађене сукцесивно, али у размаку од свега пет година, тј. између 1349. и 1354. године, у време када је постојао само први део Законика. Овакав закључак проистиче из чињенице да су се једино у границама тог првог дела чланови и премештали, без пребацивања између првог и другог дела.² Измене у редоследу вршила је сама дворска канцеларија, сматра Соловјев, а не калуђери, не преписивачи. Овакво гледиште је у својој аргументацији убедљиво, и у историјскоправној науци досад није побијено.³

² Осим једног изузетка: у Раковачком препису из 1700. г. одразила се једина касније извршена класификација која задире и у други део Законика. Ово ипак не значи да се у оквирума другог дела нису такође вршиле мале прерасподеле, што се може видети при упоређивању, нпр., Атонског и Призренског преписа.

³ Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка (1928, Скопље) 44. и д. Ова поставка била је преузимања и у неким другим студијама.

Показује се, према томе, да су сви прототипови данас познатих верзија били написани приближно у исто време, када је у писању владала рашка редакција, незнатно ресавизирана. Значи да различите класификације чланова и разнолик изглед језичко-правописних узуса нигде не би требало органски да се повезују: свака класификациона верзија може бити представљена у сваком језико-правописном руку, почев од рашког средине XIV в. па надаље. Ствар је случаја шта је у каквом писарском остварењу касније умножено (а умножавале су се разне верзије, не само најмлађа или нека „најуспелија“), и шта је остало до наших дана.

Друго, сачувани рукописи сведоче о још једном облику садржинског редиговања: не више у смислу друкчијег распореда чланова, него у смислу измена и допуна унутар самих чланова, тзв. новелација, ма где чланови стајали. Ове прераде не потичу, као оне прве, све из Душановог времена: неке од њих, а највероватније већина, настале су касније, после пропасти царства, у измењеним историјским приликама. У вези с Атонским рукописом том је питању посветио један свој рад Н. Радојчић, такође ревностан проучавалац Душановог законика. Он је доказивао да је Атонски препис први унео знатне новелације (оне су, према њему, истицале значај цркве, док су неке параграфе чиниле правнички развојнијим).⁴ Разумљиво, могло је бити, и било је, и других текстуелних измена оваквог типа у појединим преписима. У неким рукописима, поглавито познијим, додавани су читави нови чланови, па су се тако стварали *paragaphi unici*. Код Радојчића је реч о новелирању самог Атонског рукописа, које, теоријски, није обавезно за све представнике оне класификационе верзије која се у Атонском огледа, нити би ма због чега било обавезно само за њих. Комбинације су различите. У погледу класификације чланова исти тип представља, заједно са Атонским, још Барањски,⁵ а у погледу новела, према Радојчићу, још Бистрички, Ходошки, поред неких других. Атонских новела нема у знатно млађем препису, Призренском, што значи да се овај последњи држао неких старинских предложака. Н. Радојчић налази ваљане разлоге за тврдњу како је ову врсту текстуелних измена, о којима он говори, унео сам писар Атонског преписа; другим речима, приликом овог преписивачког подухвата оне су се стварале први пут.

⁴ Око Душанова законика IV — Атонски рукопис Душанова законика, Историјски часопис САН 9—10, 101—112. Још је Ст. Новаковић скренуо пажњу на то да „исправке Атонске верзије“ припадају почетку XV в.: Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354 (1898, Београд) CLI.

⁵ А. Соловјев, о.с. 41. и д.

Ни код овог другог случаја редиговања, као ни код првог, старији или млађи редакцијски тип готово да нема везе с типом језика одн. правописа у примерцима које данас проучавамо. Разуме се да Струшки препис, најстарији од свих познатих и одиста са минималним ресавским одликама, нема новела које би као такве могле бити препознате, док сам Атонски рукопис делимично одражава ресавске иновације свога времена.

Ма како поуздано поређани по хронологији, наши рукописи доста бледо одсликавају сукцесивне појаве језичке историје. А за то има и много разлога. Довољно је помислити на то како су преписивачи, наилазећи на одређене секције Законика, замењивали предлошке, комбиновали узорке из којих су преписивали: задржавали су, рецимо, један редослед чланова, који су морали пратити по одређеном предлошку, али се при том дешавало да је требало спроводити текстуелну редакцију у оквирима самих чланова, стога су нужно гледали и у други предлогак, друкчије старине. Овај комбиновани рад се каткад наслуђује по већој језичкој блискости у појединим одсечцима два текста, али не и у целом континуитету упоређеног пара; претпоставка о таквом поступку пружа, сем тога, логично решење за изглед неких млађих примерака. На тај је начин у нове творевине аутоматски било уношено и извесно правописно и језичко шаренило, уколико нису надвладавали рутина и аутоматизам писаревих навика, што је, опет, варирано од једног до другог писара и од једне до друге правописне и језичке црте. Преписивачи су, не ретко, стављали у текст клишее, запамћене из ранијег рада; по неким њиховим омашкама може се осетити да су појединци преписивали овај текст и по више пута, пишући по сећању чак и дуже реченице. Свему томе треба додати још нешто, такође већ помињано у литератури у вези са Законом — да се понекад преписивало из оштећених предлогака, па је обрасце требало и из тог разлога замењивати. Најзад, у току рада на истом примерку смењивали су се каткад и сами писари, са њиховим различитим навикама.

Између наших девет текстова сваки се од сваког разликује по много чему. Укупна разлика је сведена на мању меру у случају Ходошког и Хиландарског, исто тако између Атонског и Барањског. Код Ходошког и Шишатовачког сличност је замућена јачим језичким разлазом.⁶

⁶ О Шишатовачком: Т. Флорински, Памятники законодательной дѣятельности Душана Царя Сербовъ и Грековъ (1888, Кијев) 223—227; Ст. Новаковић о.с. LXXVII;⁷ А. Соловјев, о.с. 24—25. У време писања овог рада Шишатовачки рукопис нам није био приступачан.

Од девет рукописа два, Ходошки и Хиландарски, показују приметну „архаичност“, која би се, посматрано само лингвистички, морала дефинисати као узорна ресавизација ранијег, рашком редакцијом писаног текста. (Истина, то се не односи на цео препис Ходошког, још мање Хиландарског примерка.) Али је за овај случај ресавизирања несумњиво било и посебних разлога. Познате су претпоставке да су неки преписи могли бити преудешавани тако, да би се у њима потпуније огледао црквени или манастирски ауторитет. Напред је већ споменута Радојчићева претпоставка о редитовању Атонског текста у циљу појачања црквених ингеренција, а нешто слично, само сагледавајући манастирске интересе, изнео је В. Мошин поводом Студеничког преписа.⁷ Логично је помислити да би овакве садржинске прераде могле или чак морале повлачити за собом згуснут црквени, тј. црквенословенски елемент у језику. Дух ресавске школе, која је управо тада хватала корена, ишао би на руку таквим захватима. Додуше, та се врста усклађености не запажа сасвим недвосмислено; јер Ходошки и Хиландарски рукопис не спадају ни у Атонски ни у Студенички тип по класификацији чланова,⁸ нити су једини који прате Атонско (ка цркви усмерено) новелирање, пошто напоредо с њима то чини и знатно мање ресавизирани Бистрички текст, и касније посрбљени Шишатовачки. Па ипак верујемо да се претпостављено усаглашавање црквене намене са црквеним изразом понекад спроводило, те да је то био случај и код ова два преписа. Вероватно се писар Ходошког одн. Хиландарског преписа подухватио врло видљиве језичке прераде према црквенословенском канону стога што је своје текстове уопште наменио манастирској употреби, а с тим је у вези преузео и новеле из Атонског примерка или типа. Овој претпоставци у прилог иде и то да је ова два преписа радила иста рука,⁹ што подсећа на неки испланирани задатак у одређеном преписивачком средишту; иду јој у прилог и неке специфичности у тим текстовима, о којима ћемо расправљати на другом месту.

⁷ Vlastareva Sintagma i Dušanov Zakonik u Studeničkom „Otečniku“, Starine JAZU 42, 32. и д. Н. Радојчић је, додуше, у ово посумњао: Око Душанова законика I — Душанов законик у Студеничком рукопису, Историски часопис САН 2, 105—106.

⁸ Н. Радојчић указује на блискост „чланова при крају Хиландарског рукописа“ са Атонским: Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354 (1960, Београд) 17. Тачно је да такве блискости у извесној мери има (и ту се Хиландарски разлика са Ходошким), али она није довољна за далекосежније закључке.

⁹ Л. Цернић, О атрибуцији средњовековних српских ћирилских рукописа, реферат на научном скупу: Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности, 14—16. XI 1977, Београд.

3.

Као „ресавизми“ карактеристични за епоху, били они из Константинова времена или из нешто ранијег, проучене су следеће особине.

— Фреквенција спирита и акценатских знакова, који се, доста условно у српским споменицима, зову и просодијским знацима. Ова појава се код сваког преписа спомиње само уопштено, без анализе.

— Јављање грчких слова, у рашкој редакцији мање употребљаваних (или непознатих у словној функцији); с тим у вези начин писања неких страних (грчких) речи, оних које су се у списима рефлектовале неуједначено.

— Питање о томе да ли се облици предлога одн. префикса *оѡ-* и *од-* (исписивани готово увек са омегом и надредним сугласником) своде на само *оѡ-*, што би било правилно у духу реформе. Познато је да се већ у XII в. у српским споменицима писало и *од-*, са надредним *д*.¹⁰

— Слово *ї*, његове службе и степен доследности у употреби. То је један од вокала за које су у ресавској реформи прописивана правила; било га је понекад и раније у писму. Напореда с прегледом његових употреба могу се видети неки детаљи везани за прејотацију и за умекшавање сугласника.

— Питање о томе да ли су се, и у којој мери, враћали *џ* и *жд* у положају где се у световном писму рашке редакције раније већ увелико одомаћивало *к'* и *г'*. Враћање на *џ*, *жд* требало би такође да спада међу потезе ресавске архаизације. (Облици *иждѣжѣ*, *ждѣжѣ*, као ни *вѣжда*, не узимају се овде у обзир због друкчијег карактера *жд*; напореда с овим показују се и неки гречизми у којима се јавља писање *к'*, *г'*).

— Обнова *ѡ*. Ово значајно питање дели се на потпитања. Главна ресавска одлика би била да се овај знак појави у тзв. фонетским положајима (појединачних случајева је било у другој половини XIV в.). За ово се везује чињеница да се *ѡ-* већ раније често, и у писму, претварало у *у-*, према томе, *ѡ-* би се на одређеним местима морало реконструисати, да би даље било услова за увођење *ѡ-*. Осим тога, ваља погледати стоји ли негде слово *ѡ* и у друкчијим положајима, ван оних „класичних“ за Константинову реформу.

— Повратак на старије облике деklinације. У нашој грађи нисмо приметили ништа што би изразитије сведочило о таквом поступку,

¹⁰ П. Ђорђић, Историја српске ћирилице (1971, Београд) 186.

сем генитива придева и заменица са наставком *-го*, који су и узети у анализу.

— Повратак на старије облике конјугације: код правилних глагола се не види никаква друга тенденција сем делимичног враћања *-и-* у трећем лицу једине и множине.

— Код атематских (и њима најсроднијих) глагола има разноврсних архаизама, који се овде такође разматрају, уз илустрације о њиховом недоследном спровођењу.

Овај је избор донекле произвољан. Одлучили смо се за њега зато што пружа спектар разноврсних појава, почев од графичких, преко фонетских, морфолошких па све до лексичких (питања *ои-* и *од-*, атематски облици). Међутим, наш световни споменик и не би дао много повода за друга разматрања. Питања о широком *е* и о разним варијантама широког *о*, осим што нису чвршће везана за ресавску реформу, стварају и техничке тешкоће: код неких писара су та слова често нетипична, на граници између обичних и широких.

У којој се мери приближавање ћирилометодијевској норми (у неким детаљима тадашњој бугарској) — прокламовани идеал Константинов — уопште спроводило у српским списима XV, XVI и XVII века, требало би истражити што подробније. Посматрајући само световну грађу, и у њој само рукописе Душановог законика, видимо да се у неке потенцијално препоручљиве и прихватљиве знаке архаизације скоро уопште није улазило. Тако се, рецимо, сви преписи доста небрижљиво односе према очувању *џ*, које би сада требало да постане узорно;¹¹ исто тако, према *ы* („погибе *ы*“, по речима Константиновим, који се исто овако вајка и поводом *џ* и *ѳ*). Поред обостраног мешања са *и*, уводе се час неки специјални покушаји у вези са *ы*, час општи продори тог знака. Даље, писари настављају да буду немарни према *ь* у слабом положају, у шта спада и *ь* на крају речи, а већ поготово ако иза тога стоји енклитика. Они не чисте текстове од многобројних народних партикула, које преплављују и иначе поједине правне списе, а да не говоримо о томе како ниједан не мисли, на пример, на уредну замену *к*-заменница *ј*-заменницама (што се односи и на прилоге заменичког порекла: *кого* — *иго*, *кгда* — *игда* итд.), нити на напуштене падежне облике, ни на друкчију лексику, ни на специфичан (ту и тамо) старински ред

¹¹ О *џ* уместо *е* в. М. Ивић, *џ* у Душановом законнику, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 1 (1956, Нови Сад) 127—145; М. Пешикан, Писарске секције у Струшком препису Душановог законика, ЈФ XXX/1—2, 525—535. У овим радовима истражују се узрочне нити у позадини настале мешавине.

речи, што би све морало да се нађе у књижевном језику замишљеном по узору на језик црквене књижевности.

С друге стране, с обзиром на општу књижевну климу у којој су живели писмени људи тих епоха, а нарочито писари, ни сваки архаизам у овим текстовима не мора нужно да се тумачи као архаизација. Може то бити и реминисценција донета из традиционалних црквених штива (тако, нпр., употреба старих али веома распрострањених облика атематских глагола, врло чести у свим преписима Законима *лиц* и *оврѣтати*, махом у заједничкој синтагми, каткада дуал, придевска множина са палатализацијом типа *кѣлицѣ(и)* и сл.), а није искључено ни трајање појединих таквих облика у говорима писара. Понеки текстови, међутим, тако су једнолично и шаблонски ресавизирани, да се намеће закључак како су ту саме немногобројне ресавске одlike, у ствари, реминисценција на већ виђене ресавске рукописе, а не на црквене књиге.

Друкчије него остали преписи, Ходошки и Хиландарски нас учувају, нарочито на почетним страницама, управо о томе шта би још, осим напред показаних, популарних и можда механички убациваних ресавизама, могло представљати доследнију ресавизацију, шта је то што би пружило, у жељеном правцу, учинковитије резултате.

Све ове чињенице, тј. ова очигледно присутна у свести али уздржано изведена регламентација доказује, вероватно, да преписе Душановог законика већином нису правили писари стручни за литургијске књиге. Прекодирање из рашког у ресавски тип не само што није нигде доследно урађено (макар у појединим цртама, али доследно), него се у неколико рукописа примећује још нешто: већа брига око ресавских црта на почетку преписа и попуштање током даљег рада.¹²

Може се рећи и више од тога. Наши писари световних споменика служили су се у овом преломном раздобљу, у суштини, једним језичко-правописним кодексом, који је садржао донекле расплинуте прописе, мада у границама које се могу научно утврдити, са карактеристикама које се, од раздобља до раздобља, могу доста тачно датирати. Тај кодекс, као целина, до данас није довољно проучен. У њега улазе парцијално (али упорно) задржавање неких старих, старословенских одн. црквено-словенских црта, сличних као у верској литератури, парцијално ресавизирање, парцијално понародњавање. Неприметно, готово као омашке, промичу такве говорне особине као што су *д > у*, *ѣ > а* (у нашој грађи

¹² За појаву веће будности на почетку рада има разних илустрација у историји писмености, и у овој расправи ће даље бити наведени неки примери. При томе треба pazити није ли на месту где је усахла нека особеност промењена и писарска рука.

један пример у Атонском, неколико у Барањском препису), генитиви мн. на *-а*, *-л* > *-о* (код нас неки примери у Студеничком) — док се друге црте српског народног језика пропуштају либералније, што ће се видети и у даљем излагању. У овај тип писмености улази извештај, увек из-балансиран немар према неким језичко-правописним правилима и особеностима језика уопште; улазе разне недоследности, чији се однос, међутим, нарочито ако се посматра на већем броју рукописа, доследно одржава.

Ресавизација о којој је реч потражена је у преписима: Струшком — Стр (крај XIV в.), Атонском — Ат (први део друге четвртине XV в.), Студеничком — Сту (прва трећина XV в.), Ходошком — Хо (прва трећина XV в.), Хиландарском — Хи (прва трећина XV в.), Биштричком — Би (око 1480. г.), Барањском — Ба (1515 — 1520. г.) и Призренском — Пр (1525 — 1530. г.).¹³ Овде се држимо хронологије која се сматра поузданом у време писања нашег рада.

Сувишно је наглашавати да су комплетна поређења или потпуна статистика свих релевантних случајева у свим члановима свих рукописа на овом месту неизводљиви. Особени се нужно дају у смањеним размерама: како у погледу већ наведеног репертоара, тако и у погледу његове заступљености у примерцима.

Напомињемо да ће се у коментарима око појединих речи, у случајевима када се буду давала поређења међу рукописима за реч која се коментарише и у сличним приликама, та реч исписивати по уређеном рашком правопису, као апстракција из разноликих графика. Уводне формуле на почетку Законика, као ни наслови чланова, сем по изузетку, не узимају се у обзир: почеци због клишетираних израза, а наслови стога што, због накнадног насловљавања, често не представљају исти слој као и одговарајући текст. Примери су обележени бројевима који значе члан Законика по општеусвојеној Новаковићевој нумерацији (а не члан у датом рукопису).

¹³ Стр и Ат по фототиписи у књизи Законик цара Стефана Душана (издање САНУ) књ. 1: Струшки и Атонски рукопис (1975, Београд); Пр по фототиписком издању Н. Радојчића: Душанов законик по Призренском рукопису (1953, Београд); остали по фотокопијама у својини САНУ, Одељење друштвених наука. Обрађујући рукописе Сту, Хо, Хи, Би помагала сам се преписима које је за издање САНУ, књ. 2, приредио проф. Д. Богдановић. Начела транскрипције, усвојена за издање САНУ, примењена су и овде; не бележе се разлике између обичног и разних варијаната ши-роког *о*.

131; овако имају и други рукописи који су сачували овај члан (Ат, Би, Хо, Ба, Пр), међутим, није искључено да је реч гласила *свада* (формирано као „завада“).

Обележје *к', г'*, за ново српско *ћ, ђ*, како видимо, доцекле је условно, јер се ови гласови бележе понекад и помоћу непалаталног вокала иза велара. Овај начин временом постаје ређи, али се може наћи и у млађим преписима *Законика*.

Мора се претпоставити, како у вези са *Стр*, тако и другде, да се *к', г'* чвршће одржавало у чисто српским речима уведеним у писмо, где је црквенословенско *ц, жд* било непознато. С друге стране, у одређеним речима из црквеног или уопште књижевнијег и свечанијег израза *ц, жд* се одржало непромењено кроз целу дотадашњу и тадашњу писменост.

И у *Стр*, као и у другим преписима, фреквенција примера са *г'* у глаголима са основом *ид-* умањује се када се ове префиксирание сложеннице граде по типу *наиде*, а не *наги*. Сам глагол „*нађе*“ представљен је у доста случајева као *оврѣте*.

Слово њ. *Стр* не познаје овај знак.

Насѣавци -іо/-іа. *звор'наго* 83, *дроуж'наго* 93, *светаго* 152, 153; *знатно чешће*; *старѣнига* 66, *властельскога* 72, *кога* 75, *светога* 79, *црѣковнога* 79, *снѣгази* 83, *тогази* 89, 91, *самосѣднога* 93, *кога* 101, *свога* 110, *тогаси* 127, *тогази* 132, *всакога* 134, *тогаи* 145, *никога*, *кога* 151, *шногози*, *шногоси* 154, *иднога* 157, *тогази* 158, *шногози* 161, *инога* 162.

Стр, као и скоро сви други преписи, има искључиво облик *га* као *ген./акуз. личне заменице* у 3. л. *јд*.

-и- у *иѣреѣм лицу*. *штлоучит'се* 5, *ижденоуѣ* 11, *изѣставляють* 14, *ижденоуѣ* 17, *оуѣжеѣ* 69 — сви примери окупљени ближе почетку рукописа; неупоредиво више има примера без *-и-*.

Аѣемаѣски ілаіоли. Четири таква глагола заступљена су у тексту *Законика*. *иѣѣ* 13, *иѣѣѣ* 59, *иѣѣѣ* 64, *иѣѣѣ* 66, 69, *иѣѣѣ* 75, *иѣѣѣѣ* 78, *иѣѣѣ* 79, 86, 89, *иѣѣѣѣ* 91, *иѣѣѣ* 91, 98, *иѣѣѣ* 101, 104, 125, 131, *иѣѣѣѣ* 132, 133, *иѣѣѣѣѣ* 137, *иѣѣѣѣ* 139, *иѣѣѣѣѣ* 145, *иѣѣѣ* 149, 151, 152; *соуѣѣ* се не јавља. Напоредо с тим, нешто ређе: *иѣ* 71, *иѣѣ* 73, *иѣ* 79, *иѣ* 82, *иѣ* 84, *иѣ* 87, *иѣ* 132, *иѣ* 132, 139, *иѣ* 145, 150, *иѣ* 157, *иѣ* 158, *иѣ* 161; *соуѣ* 6, 11, 18, *сѣ* 63, *соуѣѣ* 66, 71, 81, 103, 129, 137, *иѣѣсоуѣ* 151, *соуѣ* 152, 154, 158, 162.¹⁴

¹⁴ Појављује се облик *се* за 3. л. *мн.*, чл. 67. О томе в. у студији о језику Струнског преписа, *Законик цара Стефана Душана*, изд. САНУ, 137, 157.

дасть 66, 71, 79, даде (3 л. дв. или мн., према старијем дадеѣ) 80, дасть 91, 99, 136. Напоредо с тим: даа 91, да 91, 92, 99, поѣда 125; нови облици, са трагом старице у редуплицираном *g*: даде (3 л. јд.) 9, 92, 100, поѣдадѣ 157.

имамаъ 78, 91 може се, бар теоријски, сматрати и обликом старога *имѣти*, *имамаъ*, али и новим презентом од првобитно итеративног *имати* (према *ѣти*), пошто се такви презенти, код глагола са основом на *а*, јављају већ од XIII века. У истом, морфолошком смислу двојако тумачење се може применити и на облике 3. л. јд., без крајњег *-иѣ-*: има 58, 59, 68, имаа 107, има 132, нема 136, 138 (Стр једини показује такав нови облик, остали преписи у овим члановима имају *не+им-*), имаа 160. У 3. л. мн. видимо недвосмислене презенте глагола *имати*: оузимаю 63, имаю 78, оузимаю 150, имаю 155, 156. Облици глагола *ѣти*, *имоу* појављују се у 3. л. јд., али такође без крајњег *-иѣ-*: име 10, 128.

шповѣк (<шповѣсть) 136.

Струшки препис, већ и по самој својој временској припадности, не може имати друге „ресавске“ одлике сем оних које су се појавиле пре Константинове делатности. Његов неархаизирани карактер потврђују нарочито оскудни просодијски знаци, употреба *ог-* поред *оѣ-*, врло ретко *і*, одсуство *ѣ*, превага новијих придевско-заменичких наставка у генитиву, веома проширено одбацавање *-иѣ-* у наставцима 3 л. једине и множине.¹⁵

А т о н с к и

Сѣриѣи и *акценѣи*. Може се наслутити обележавање наглашеног слога, и то помоћу ' и ` , али прошарао још и тежњом да се ` стави на крајњи вокал, ' на почетни. Кендема код генитива мн.: *грововѣ*, *митрошполитѣ*, *епископѣ*, *игоуменѣ*, али и иначе, већином на крају речи: *потворѣ*, *ѣчинѣ* (презент), *самодѣлѣ*, *великѣ*, *латинскѣ* итд., што уједно наговештава тенденцију да се тиме обележи дуг вокал. Комбинација * или * ређа је него у Стр.

¹⁵ У наведеном чланку М. Пешикана утврђује се наизменично присуство двојице писара. Проучавајући разлике међу њима, аутор се задржава на правописним особеностима везаним за *ћ* и *ѣ*, и дотиче се *оѣ-* и *од-*, поред других питања која не улазе у оквире овог нашег рада. Што се тиче црта о којима је код нас реч, подела на двојке секције одражена је у употреби *оѣ-* и *од-* и делимично у конјугацијском *-иѣ-* (*оѣ-* је својствено првој руци, одсуство *-иѣ-* другој).

Грчка слова и грчке речи. *анаџема* 13, *еџар'си* 37, *инорѣа* (наставак погрешан, јер треба да стоји лок. мн.) 11, *в...инорѣ* 45, *калогѣр-* 16, 17, *калогѣр-* 18, *калогѣр-* 19, 29, 30, 36, 45, 95, 160, *кѣфалѣ-* 63, 157, 160, *кѣновѣахъ* 15, *кѣновѣинскѣ* 36, *логѣфетъ* 25, *логѣфетъ* 134, *ведѣв'са* 11, *педѣп'са* 19, *прѣмикюрѣ* 146, *прикѣт* 44, *прикѣт* 174, *хрѣсовоул-* 35, 40, 134, *хрѣсовѣл-* 137, 138.

Оӣ-/-ог-. Писару је промакло: *шд ктиторъ*, *шд митрополитъ* 28 (са надредним *г*); иначе, чак и у овом истом члану и у целом рукопису уопште, употребљава се само *оӣ-*, и као предлог и као префикс.

Слово ѣ. Испред *и*: у изговорној групи *-ији-*: *који* 14, *сѣдѣинѣм* 62, *сѣдѣинѣ* 66, *чи* 115, *соудѣ* 175, 181; у оквиру дугог *и*, примарног или добивеног сажимањем: *оучинѣ* 3, *поставѣи*, *поставѣи'нѣ* 13, *хранѣ* 16, *оувозѣ* 26, *царскѣ* 34, *вчинѣ* 57, *прѣнде* 66, *прѣнѣстава* 91, *вѣица* 96, *прѣимѣт* 101, *прѣидетъ* 112, *прѣимѣ* 140, *раз'соудѣ* 175, *поманѣ* 151, *вѣли* 152, *изговѣи* 159, *прѣвѣимъ* 160, *прѣнѣстава* 162; несигуран разлог: *монастирѣихъ* 16, *прѣита* (двојина) 33. Испред других вокала: *архѣереа* 2, *благословѣиѣ* 3, *митрополитѣ* 13, *калогѣрѣ* 17, *послоушанѣ* 19, *патрѣархъ* 25, *метохѣ* 34, *третѣга* 41, *орѣжѣ* 48, *пронѣарскѣ* 59, *хотѣнѣ* 65, *шпаданѣа* 84, *соудѣ* 91, *сѣдѣ* 105, *чѣ* 133, *прѣмикюрѣ* 146, *шправчѣ* 154, *ношѣю* 159, *кѣфалѣ* 160, *сѣдѣ* 162, *сѣдѣим* 177, *гловарѣ* 188; у хијату: *да сѣ ѣ* *вольнѣ* 45. Интерконсонантски: *хрѣстѣан-* 5,6, *кѣновѣахъ* 15, *хрѣстѣанина* 21, *хрѣсовоул-* 35, 40, *едѣно* 58, *едѣнъ* 68, *с кѣмъ* 78, *хрѣсовоулъ* 134, *хрѣстѣанъ* 153. На крају речи: *црковнѣ людѣ* 33.

Напоредо с тим има мноштво примера за 3. л. јд. са самим *-и* у наставку, као и придева на *-и* (или: *црков'нын* 112), затим графија као *оувѣиство* 86, или *снѣгази* 83, *вѣета* 131, *чинѣмъ* 138, 145, *ниѣдинѣ* 139, *пиѣница* 166, *виѣ* 166, *чиѣ* 174 итд.

Щ, *жд/к'*, *г'*. *вскошѣт* 4, *тисошѣ* 16, *тисошѣ* 154, *ношѣю* 159; знатно *чешѣ*; *оушкѣ* 5, *коушѣмъ* 35, *кѣмо* 40, *кѣкѣ* 52, *коу* 66, *плакѣю* 67, *коу* (sic) 99, *вракѣю* 114, *кѣ* 116, *наврѣкѣ* (инфинитив) 118, *плакѣ* 143, 145, *прѣмикюрѣ* 146, *вѣкѣ* 151, *коу* 156, [в]ластѣличѣкѣ 173, *прикѣт* 174, *кѣкѣ* 177. Осим тога има те (=ѣе, 3. л. мн.) 14, уколико то није прѣлазни ступањ (дијалекатски сачуван и данас) од ранијег *хотѣ(тъ)*; овако имају и остали рукописи (Сту, Би, Ба, Пр), који у овом члану садрже футур те стожити, док Хо и Хѣ формулишу друкчије: *хотѣтъ* *выти* *строитѣлѣ*.

такожде 64, *тоуждѣ* 93, такожде 113, *гражданѣ* 127, *шсоуждѣнѣ* 129, *госпождѣмъ* 139, *тѣм'ждѣ* 141 (партикула *ждѣ*, ново *ѣе*, у овом положају савременом језику непознато), такожде 141, 146; *чешѣ*: *калогѣр-* 16,

17, 18, 19, 37, мегю 77, мегие 79, прѣгге 79, тѣгге 114, тоугге 115, нагге 116, тѣггге 116, тоуггге 132, нагге 145, мегоу 155, крагга 158, проваггаю 160, такоггге 162. Сем тога, градиннне 63 (други преписи тога немају на овом месту).

Слово њ. Ат не познаје овај словни знак у тзв. ресавским положајима, али га има, изузетно, ван њих: царѣскои 101. Примери дрѣже 155, дрѣжавомѣ 155, кнефалѣамѣ 157 написани су са „великим јер“ које излази изнад реда слично високом „јат“, а које многи палеографи сматрају алтернативним обликом танког јер. Занимљиво је, ипак, да ће се касније управо поред *р* вокалног у неким преписима појавити право њ.

Настѣавци -ѣо/-ѣа. сконго 2, самодрѣгаго 37, оногозы 52, светаго 79, всего 133, светаго 152, 153, шногози 154, того 159, кого 165; чешће: третѣга 41, свога 45, 65 старѣгега 66, кога 75, снеггази 83, съвор'нога 83, тогази 89, дрѣжнега 93, самоседмога 93, кога 101, свакога (sic) 108, свога 110, тогази 112, чсгга 115, тогази 127, 132, свакога 134, ничнега 140, чѣга 141, тоггаи 145, никога, кога 151, единого 157, тогази 158, шногази 161, кога 166, нѣкога 171.

-ѣи- у ѣрећем лицу. вѣскоцет 4, штлѣчит се 5, оумреть 41, имат 41, давают 42, воекают 42, работают 68, воудеть 79, штсѣкѣть 95, гредѣть 103, прѣидеть 112, кажоутѣ 131, послаають 163, воудеть 181, гредеть 181; још увек има неупоредиво више примера без *-ѣи-*.

Аѣемаѣѣски ѣлаѣоли. несть 13, 36, есть 37, несть 40, нѣсть 45, несть 56, 65, нѣсть 65, несть 75, 79, 89, несть 101, нѣсть 102, 104, несть 112, нѣсть 139, несть 139, 142, 151, 158, 168; једном се појавило соутѣ 52. Напоредо с тим: е 45, не 65, 79, е 112, не 115, 132, не 132, нѣ 138, 139, е 150, е 157, не 158, нѣ 161, е 162; соу 31, нѣсѣ 37, сѣ 40, 42, соу 63, нѣсѣ 139, соу 147, несѣ 151, соу 154, нѣсоу 154, сѣ 158, 162, соу 162, сѣ 176, нѣсоу 188.

дасть 57, 71, 79, 91, 99, 104, продасть 120, дасть 136, 180. Напоредо с тим: прода 21, да 66, 91, 92, прѣда 125; новији облици, са редупликацијом: дадѣ 31, 80, 92, даде (3. л. јд.) 104, штдадѣ 141, прѣдадѣ 157.

имамѣ 78, 91; оузимаа 48, има 58, 59, 68, 107, 132, 136, 161; имаю 31, 78, 155, оузимаю 156; име 10, 65, 128, прѣиме 140, име 162; облички траг парадигме глагола ѣти/имоу: прѣимѣть 101, прѣимѣ 141.

шповѣда 136, на месту где Стр и Пр имају оповѣ.

Атонски препис, рађен отприлике онда када је могао почињати Константинов утицај, показује извесне знаке даље ресавизације: већи

такожде 113, 141, тѣм'жде 141, такожде 146, 162; чешће: нагѣ 12, кааѣгѣр- 16, 17, 18, 29, догѣ 65, нагѣ 69, мѣгѣ 79, мегѣ 79, нагѣ 118, тѣгѣи 132, нагѣ 145, нагѣ 146.

Слово њ. Сту не показује овај знак. На неким местима писарево-танко јер има изразитију почетну цртицу, уз то се помало диже изнад реда, тако да може изгледати као покушај увођења дебелог јер: тако у речима сѣдъ 66, стрѣмоглавъ 145, испрѣва 145. (О њ поред р вокалног уп. оно што је показано код Ат).

Наставци -ѣо/-ѣа. свегаго 79, 152, 153, всакого 108, 134, никого 151; чешће: црковнога 30, оногазы 52, свога 65, старѣга 66, кога 75, црковнога 79, тогази 112, кога 120, тогази 132, ничѣга 140, тогаи 145, шногази, шногаи 154, тога 159, шногази 161, инога 162, кога 165, 166.

-ѣ- у *ѣрећем лѣу*. живѣтъ 15, пострѣзѣют 17, живѣтъ 17, изымают 20, съжижѣтъ 20, даѣт 73, рѣкѣт 76, вѣдет 108; већина примера је без -ѣ-.

Атематски глаголи. нѣстъ 30, несть 30, 31, 52, естъ 65, нѣстъ 66, 69, несть 75, 79, нѣстъ 102, 104, несть 112, естъ 113, нѣстъ 120, 121, несть 132, нѣстъ 145, несть 151, 162; соутъ нема. Напореѣо с тим: ѣ 51, 65, 71, нѣ 73, е 79, не 104, 118, нѣ 132, не 145, не 152, 161; сѣ 31, 32, 52, 66, 147, соут 151, несоут 151, соут 152, сѣ 154, несѣ 154, 159, сѣ 162, соут 174.

прѣдаѣтъ 21, даѣтъ 71, 79, даѣѣ (3. л. мн.) 80, прѣдаѣтъ 120, даѣтъ 180. Напореѣо с тим: прѣѣѣ 51, да 66, 79, 104, 180; даѣѣ 31, даѣѣ (3. л. јд.) 104.

има 107, 132, 138, 161; изымают 20, имаю 31, 174; име 51, 65; прѣи-ме 140.

Ресавски карактер Сту сличан је и по избору ресавизама и по њиховој распрострањености стању у Ат.

Х о д о ш к и и Х и л а н д а р с к и

Као што је већ казано, Хо и Хи се издвајају од осталих преписа приметно ресавизираним изгледом (који је, због својих архаичнијих црта, наводио неке старе филологе на погрешне закључке¹⁷). Ови

¹⁷ Архаичнији карактер Хоѣошког рукописа примећивали су многи истраживачи. Најстарији међу њима, Шафарик и неколико оних који су се повели за њим, сматрали су да црквенословенски изглед овог текста говори о његовој већој старини према осталима, па су га стављали у XIV век. Први се Ђура Даничић, тако рећи,

преписи иду потпуно паралелно што се чланова тиче — не рачунајући један подужи додаток члану 18. по Новаковићу, који постоји само у Хо — све до њиховог 108. одн. Новаковићевог 125. члана, где се Хи прекида. Хи је, уопштено узимајући, нешто мање архаизиран и ресавизиран од Хо, а осим тога и један и други попуштају у спровођењу тог правописно-језичког манира што се више удаљују од почетка.

С обзиром на ове чињенице, анализа ће овде бити нешто друкчија. Грађа ће бити подељена на следећи начин: 1) чланови 1—10, 30—40, 80—90 тих рукописа, где ће особине Хо и Хи да се показују заједно; 2) чланови 120—130, који представљају део сачувањ само у Хо. (Подсећамо да је то нумерација Хо и Хи, док Новаковићеви бројеви, који ће се, разумљиво, давати и овде, изгледају друкчије). Преглед особности биће у овим одсецима, уз нешто упрошћену систематизацију, детаљнији и разноврснији него код осталих рукописа Законика. Настојаће се да се покаже, где је могућно, споменута постепена деградација ресавских начела. — Приликом поређења, под „други преписи“ подразумеваће се сви они који садрже члан и случај о коме је реч. Дајући примере из Хо и Хи заједно, ради уштеде у простору, занемариваће се оне ситне разлике између њих које ни по чему не представљају интерес за тему. Хо се узима за основу, јер је то дужи текст; њихов међусобни однос по старини до данас још није тачно утврђен.

Стириџи и акценџи. Хо и Хи немају просодијске знаке увек на истим местима, али њихови системи знакова личе и у начелу и у појединостима: ' или ˇ над почетним вокалима, " над завршним (релативно често и другде, у неким одређеним морфолошким случајевима), осим тога ` чешће на завршним слоговима, а ´ у средини. Знаци нису превише фреквентни, што је у складу са изгледом осталих рукописа Душановог законика из прве половине XV века.

Грчка слова и љрчке речи. анаџема 13 Хо Хи, еџар'си 37 Хо (еџар'си Хи), норџах (=инорије) 11 Хо Хи, инорџи 45 Хо Хи, калогџер- 16, 17, 18, 19, 29, 30, 36, 45, 95 Хо Хи, кџфалџ- 63 Хо Хи, кџновџах 15 Хо Хи, кџновџискџи 36 Хо Хи, логоџетъ 25 Хо Хи, логоџетоу 134 Хо, веџџв'са 11 Хо (веџџв'са Хи), пеџепсат се 19 Хо (пеџепсат' Хи), прџџкиџиџе 146 Хо, хрисовољ 35 Хо Хи, хрисовоули 40 Хо Хи, хрисовоуа- 134, 137, 138 Хо.

досетио да је у питању архаизација новијег датума, а не архаизам: Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349 i 1354 — приказ Новаковићевог издања из 1870. г., Rad JAZU XV, 181. и д. Овако су после Ходошки тумачили и Т. Флорински, о.с. 192. и д., Ст. Новаковић у Приступу свом другом издању Призренског рукописа, о.с. LXXXVI и CXXXVI и д., А. Соловјев, о.с. 23, 36—37, 48, и неки други.

Ой-/ог-. Ни Хо ни Хи не познају графију *ог-*, ни у префиксима, ни у предлозима.

Слово і. христіанство 1 Хо (једном у наслову, два пута у тексту; Хи сва три пута христіанство), людіе 2 Хо (людіе Хи), архіереа 2 Хо Хи, вѣн'чаніа 3 Хо (вѣнчаніа Хи), благословеніа, оупрошеніа 3 Хо Хи, по-виновеніе, послѣшаніе, архіерею, нехотѣніем, повелѣніа 4 Хо Хи, свети-теліе, заповѣдїю 5 Хо Хи, христіанъ 5 Хо (хри- Хи), сѣгрѣшеніе 5 Хо (сѣгрѣ- Хи), христіанство 6 Хо (два пута; оба пута христіанство Хи), христіанѣ 6 Хо Хи, христіаны, христіанство 7 Хо (хри- Хи), христіанина 8 Хо (хри- Хи), христіанкѣ 9 Хо (хри- Хи), христіанство 9 Хо (хри- Хи), имѣніа 9 Хо Хи, прѣвѣих 40 Хо (прѣвѣих Хи), третіею 41 Хо Хи, людіе, велію, да еі е волнь, чіен 45 Хо Хи, патріархъ 45 Хо (патріархъ Хи), віеть 50 Хо (виеть Хи), сѣгрѣшеніе 52 Хо Хи, прїидет 56 Хо (прїиде Хи), сѣдіе 92 Хо (соудіе Хи), оуѣіе 94 Хо Хи, оуѣіеть 94 Хо (оуѣіе Хи), оуѣіица 96 Хо Хи, пожегїи 99 Хи (пожегы Хо, партицип), прїимоут, оуѣіица 101 Хо Хи, црквию, сѣдіе, оупрїи, оуемчїи, сѣдіа 139 Хо, повелѣніе, ничіега, прїимет, прочїи 140 Хо, чіега 141 Хо, повелѣніе, чіемь, сїим 145 Хо, прѣ-микїріе 146 Хо, господаріе 147 Хо, соудіе 148 Хо, шправданіе 148 Хо, сїим, крагї, швліченіе, господаріе, хоусаріе, татіе 149 Хо, швліченіа, шправданіе, повелѣніе 150 Хо.

Учесталост і, теоријски, нешто је смањена давањем сажетих придевских наставака (нпр. законитихъ), као и тиме што се, осим при крају рукописа, вокалска дужина у наставку 3. л. јд. не бележи као -їи; међутим, примери и испред вокала ванредно су ретки: господариіе 147 Хо.

Ш, жд/к', г'. вѣсхоцет 4, 5, 9, 40 Хо Хи, веке 47 Хо Хи, властели-чица, властеличиць 50 Хо (властеличкїа, властеличкїъ Хи), властеличиць, властеличица 55 Хо Хи, тысоуцѣ 94 Хо (тысоуцоу Хи), кѣкю 99 Хо (коуку Хи), плакїа 143, 145 Хо, веки 151 Хо.

наипрѣжде 1 Хо Хи, господжа 43 Хо Хи, прѣжде 56 Хо Хи, тоуждоу 93 Хо (тѣждоу Хи), калогіера 95 Хо Хи, нагїе 99 Хи (наиде Хо), такожде 141 Хо, темжде 141 Хо, такожде 146 Хо, оу крагї 149 Хо.

Слово љ. Разматрајући употребу овог знака у аспекту ресавских правописних обичаја, морамо, поред свега осталогa, имати у виду предлог одн. префикс вѣ-, као и префикс вѣз-, који су већ у ранијим вековима прешли у у- и уз-; стога је потребно пратити писање тих облика као вѣ-, вѣ-, в'-, в- и оу-, уз које се придружује и заменички корен вѣс- са својим ресавским или нересавским изгледом.

в'сака 4 Хо Хи, кь своєм 4 Хо (кь Хи), сьгрѣшникъ 4 Хо (сьгрѣшникъ Хи), в'скоцет 4 Хо Хи, сьгрѣш- 5 Хо (сьгрѣш- Хи), в'скоцет 5 Хо (в'скоцет Хи), вь азим'ство, в'звратет'се, в'спет 6 Хо Хи, вь хрї- стїанство 6 Хо (хри- Хи), в'звратит'се 6 Хо (в'звратит се Хи), в'звратет' 7 Хо (-тет Хи), в'звратит се 7 Хо (в'з'вратит' се Хи), в'сѣх, в'саки 7 Хо Хи, вь в'роу 7 Хо Хи, вь хрїстїанство 7 Хо (хри- Хи), вь в'роу 8 Хо Хи, в'зъмь 9 Хо (оузьмь Хи), в'скоцет 9 Хо Хи, вь хрїстїанство 9 Хо (хри- Хи), в'сего 9 Хо (в'сего Хи), сь хрїстїаны 10 Хо (сь хри- Хи), ть 10 Хо (ть Хи), в'си 40 Хо (в'си Хи), сьтворило, в'скоцет 40 Хо Хи, сьмрѣти 41 Хо (сьмрѣти Хи), ть 41 Хо Хи, в'сѣх 42 Хо (в'сѣхъ Хи), в'се 42 Хо Хи, оузети 43 Хо Хи, вь своих 45 Хо Хи, оу чїен 45 Хо Хи, в'сако 52 Хо Хи, сьгрѣш- 52 Хо (три пута; Хи треши пут сьгрѣш-), вь своих 52 Хо Хи, ть 52 Хо (ть Хи), в'змет 53 Хо (два пута; Хи исто, други пут в'зметь), в'змет 53 Хо Хи, с приставомь 56 Хо (-вм Хи), вь горѣ, вь пѣстоши, вь прирѣвнє 92 Хо (Хи сва три пута оу), вь тоуждоу 93 Хо (оу Хи), оу градѣ, оу жѣпѣ, оу катѣноу 94 Хо Хи, тьзи 95 Хо Хи, тьзи 96 Хо Хи, сьжегоут 99 Хо (сьжегоут Хи), вьжег'шаго 100 Хо (оужег'- шаго Хи), извнѣ 100 Хо (извнѣ Хи), вь земли, в'си 101 Хо Хи, в'змоут 101 Хо (оузноу Хи), вь законѣ 101 Хо (оу Хи), вь градских 101 Хо (оу Хи), вь земли, вь законницѣ 139 Хо, сь своим, сь црѣквїю, сь властєли 139 Хо, сьтвориши 139 Хо, в'саки, в'се 139 Хо, с кым 139 Хо, с плѣншмь 143 Хо, в'сѣх 145 Хо, кь цароу 145 Хо, оу чїемь 145 Хо, в'се 145 Хо, в'си 146 Хо, вь земли 148 Хо, в'си 148 Хо, вь шличенїє 149 Хо, оу них, оу хоуѣ, оу крагї 149 Хо, в'зимают 150 Хо, оу вратѣх 150 Хо, вь црѣкви, вь ризах 151 Хо, оу поротѣ 151 Хо, в'сака 151 Хо.

ъ ван ресавских положаја: трѣговѣх 7 Хи (трѣговѣх Хо), прѣвїих 40 Хо (прѣвїих Хи), тврѣде 40 Хо Хи, сьмрѣти 41 Хо (сьмрѣти Хи), прирѣвнє 92 Хи (прирѣвнє Хо), задрѣжати 139 Хо, дрѣжавоу 143 Хо, стрѣмоглавѣ, испрѣва 145 Хо.

Настїавци -іо/-їа. своєго 2 Хо Хи, сєго 4 Хо Хи, в'сєго 9 Хо Хи, трєтїєго 41 Хо Хи, своєго 45 Хо Хи, шного 52 Хо Хи, дрѣжнєга 93 Хо Хи, самосєдмога 93 Хо (-аго Хи), вьжег'шаго 100 Хо (оужег- Хи), кого 101 Хо Хи, кога 101 Хо Хи, ничїєга 140 Хо, того 145 Хо, никога 151 Хо.

Лична заменица 3. л. јд. појављује се, у акузативу, и у облику єго: 5 Хо Хи, 99 Хо Хи, што други преписи не познају; међутим, чешће и овде као га: 10 Хо Хи, 45 Хо (два пута; Хи једном го), 92 Хо Хи, 93 Хо Хи, 99 Хо Хи, 139 Хо, го 150 Хо, га 150 Хо. Облик нєго у служби присвојне заменице не постоји; уместо тога написано је нїгове, єговоу, тоговѣ.

-и- у *ишећем лицу*. *очистит'* се 1 Хо Хи, *женет'* се 2 Хо (женет се Хи), *благословет'* се 2 Хо Хи, *вывасть*, *воудеть* 3 Хо (на том месту: *оучинит'* се, *оучинит* се Хи), *развчет'* се 3 Хо Хи, *вврѣцет'* се, *повинет'* се, *прѣслоушат*, *оудрѣжит'* се, *вѣскоцет*, *штлоучит'* се 4 Хо Хи, *исправитъ* 4 Хо (исправит Хи), *оудрѣжит* се 4 Хо (оудрѣжит' се Хи), *проклинают*, *посилает*, *вблнчитъ*, *послѣшаст*, *штлѣчит'* се 5 Хо Хи, *вѣскоцет* 5 Хо (вѣс- Хи), *вѣзвратет'* се, *вврѣцет'* се, *вѣзвратит'* се (вѣз- Хи), *кажет'* се 6 Хо Хи, *поставитъ* 7 Хо (поставит Хи), *вѣзвратеть* 7 Хо (вѣзвратет Хи), *воудоуть* 7 Хо (воудоут' Хи), *вѣзвратит* се 7 Хо (вѣз'вратит' се Хи), *вврѣцет'* се 8 Хо Хи, *кажет* 8 Хо (каже Хи), *вврѣцет'* се, *вѣскоцет*, *крѣстит'* се, *вѣзмет* 9 Хо Хи, *штженет'* 9 Хо (штжене Хи), *жежеть*, *жежет* се 10 Хо (жеже, *жежет'* се Хи), *проженет'* се, *начнет* 10 Хо Хи, *вврѣте* 10 Хо Хи, *вѣскоцет* 40 Хо Хи, *оумреть*, *вврѣцет* 41 Хо Хи, *встанеть* 41 Хо (встанет Хи), *давают*, *воують* 42 Хо Хи, *имают*, *благословитъ*, *воудет* 45 Хо Хи, *поставитъ* 45 Хо (поставит Хи), *приведе*, *вваада* 45 Хо Хи, *вврѣцет* 47 Хо Хи, *вваадасть* 47 Хо (вваадает Хи), *впсѣсть* 50 Хо Хи, *платитъ* 50 Хо (плати Хи), *вѣсть* 50 Хо (выеть Хи), *впсоуе*, *всрамоти*, *плати* 50 Хо Хи, *платит* 52 Хо (два пута; други пут плати Хи), *вѣзмет*, *втрѣжет*, *вѣсит*, *вѣзмет*, *оурѣжет* 53 Хо Хи, *штсѣкоут* 53 Хо (штсѣкоуть Хи; у истом члану тај глагол стоји још једном, са обрнутом расподелом графиције у наставку), *вѣзмет* 53 Хо (вѣзметъ Хи), *плати*, *впсоуе* 55 Хо (платит, *впсѣет* Хи), *платитъ* 55 Хо (платит Хи), *всмоудитъ* 55 Хо (всмоуди Хи), *впсѣе* 55 Хо Хи, *позиваст'* се 56 Хо (позиват' се Хи), *вѣдет* 56 Хо Хи, *прѣидет* 56 Хо (прѣиде Хи), *прѣповѣда*, *прѣстои* 56 Хо Хи, *познаеть* 92 Хо (позна Хи), *воудет* 92 Хо (воуде Хи), *поведет* 92 Хо (поведе Хи), *позовет* 92 Хо (позове Хи), *покажет* 92 Хо Хи, *зарѣчи*, *плати* 92 Хо Хи, *проводитъ* 93 Хо Хи, *оувѣсть* 94 Хо (оувѣе Хи), *штсѣкоут* 94 Хо (штсѣкоу Хи), *оувѣе*, *плати* 94 Хо Хи, *впсѣсть* 95 Хо (впсѣе Хи), *оувѣсть* 95 Хо (два пута; оба пута *оувѣе* Хи), *вѣситъ* 95 Хо (два пута; оба пута *вѣси* Хи), *плати*, *вврѣте* 95 Хо Хи, *иждежеть* 96 Хо (иждеже Хи), *вврѣте* 96 Хо Хи, *штсѣчетъ* 97 Хо (штсѣче Хи), *вврѣте* 97 Хо Хи, *вскоувоуть* 98 Хо (вскоувоут Хи), *оужежет* 99 Хо (оужежеть Хи), *сѣжегоут* 99 Хо (сѣ- Хи), *наиде* 99 Хо (наиде Хи), *плати* 99 Хо Хи, *оужежеть* 100 Хо (оужеже Хи), *плати* 100 Хо Хи, *моучит'* се 101 Хо (моучит се Хи), *вврѣте* 101 Хо Хи, *работа*, *дава*, *оучини*, *повелѣва*, *плати* 139 Хо, *прѣимет*, *кажет* 140 Хо, *кажоуть* 141 Хо, *вврѣцет*, *плѣнит*, *кратит* 143 Хо, *оумалит'* се, *вврѣцет*, *вѣсит*, *вслѣпит*, *доведесть*, *кажет* 145 Хо, *распе*, *плакнѣ* 145 Хо, *вврѣтают*, *кажоут*, *вврѣцет* 146 Хо, *кажоут* 147 Хо, *пишоут* 148 Хо, *прѣслѣша*, *всоуде* 148 Хо, *кажет*, *оухватит* 149 Хо, *оухвати*, *помилаю*, *вслѣпе*, *вѣсѣк* 149 Хо, *вѣдет*, *вѣзнимают*, *поставит* 150

Хо, поице 150 Хо, закљичетъ 151 Хо, шправе, шкриве, кљноу, шправе (sic) 151 Хо.

Айшемайски ілаіоли. еѣ 6 Хо (соутъ Хи), естъ 40 Хо Хи, соут 40 Хо Хи, соутъ 42 Хо (соут Хи), нѣстъ 43 Хо Хи, соут, естъ 52 Хо Хи, естъ 56 Хо Хи, естъ 98 Хо Хи, нѣстъ 101 Хо Хи, соу 101 Хо Хи, нѣстъ, естъ 139 Хо, нѣстъ 145 Хо, е 145 Хо, соу 147 Хо, естъ 148 Хо, соу 149 Хо, естъ 149, 150 Хо, е 150 Хо, истъ 151 Хо, соу, несоу 151 Хо.

дасть 9 Хо Хи, дадоу 92 Хо Хи, дасть 93 Хо Хи, дасть 99 Хо (да Хи), дасть 99, 100 Хо Хи, штадоутъ 141 Хо, прѣдадѣ 149 Хо.

имат 4 Хо (иматъ Хи), иматъ 41 Хо (имат Хи), имат 41 Хо Хи, прѣмоут 101 Хо Хи, прѣмоут 141 Хо.

Лексика. наипрѣжде 1 Хо Хи — други наипрѣво; вракъ 3 Хо (свад'ва Хи, као и други); аце 4 Хо Хи — други ако; прѣслоушат 4 Хо Хи — други прѣчюне; аце 6 Хо Хи — други ако, акне; вѣспет 6 Хо Хи — други опетъ; прѣвратили се (хришћани у јерес) 6 Хо Хи — други обрратили се; прѣслоушакъ 6 Хо Хи — други прѣчюнкъ (Стр као Хо Хи); аце 8 Хо Хи — други ако; швѣщет 8 Хо Хи — други наиде; аце вѣскошет 9 Хо Хи — други ако оузливи; дѣль шт вѣсего имѣниа 9 Хо Хи — други дѣль шт коукне; що естъ сѣтворило царство ми 40 Хо Хи — други оучинило (исти однос се понавља у овом члану); иакоже 40 Хо Хи — други какоже; да га приведе 45 Хо Хи — други доведе; швѣщет 47 Хо Хи — други нагне (Пр швѣште); да не швладасть 47 Хо Хи — други да не има швласть (Пр швлада); аце 50 Хо Хи — други ако; вѣ ... долмох 52 Хо Хи — други коукных (исти однос се понавља у овом члану); аце 53 Хо Хи — овде и сви други имају аце; аце 55 Хо Хи — други ако; аце 92, 94, 95 — други овде поступају различито; у 99 Хо Хи су два пута избегли реч пожежца, познату свим другим рукописима, заменивши је први пут заменицом, други пут партиципом пожегы Хо (пожеги Хи), иста реч у 100 замењена је друкчије: да дасть вѣжег'шаго Хо (оужег'шаго Хи); иако 101 Хо Хи — овде и сви други имају иако; аце 139 Хо — други ако; сѣтворити 139 Хо — други оучинити; хѣсаръ 143 Хо — други гоуцаръ; аце 143 Хо — други ако; хоуцара 145 Хо — други гоуцара (реч се понавља у овом члану; Ат има два пута хоуц-); да ... оумалит' се тат'ва 145 Хо — други да се оукрати; иако 145 — други како; швѣщет 145, 146 Хо — други нагне, наиде; аце 147 — други ако, акне; хоуцаръ 147 Хо — други гоуцаръ; та 148 Хо — други тере (однос везника та — тере врло је чест у другим члановима, који се овде не приказују); аце 148 Хо — други ако; хоуцарѣ 148 Хо — други гоуцарѣ (-ра); иако 148 Хо — овде и други тако; хоуцаръ,

коуса (у разним падежима) 149 Хо — други гоус-; аце 149, 150 Хо — други ако; шт нына 151 Хо — други шт сада напфѣдъ (-пфѣда).

Морфологија и њворба неких облика. шврѣщет' се 4 Хи Хо — други оврѣте; волею 4 Хо Хи — други воломъ; да посласт 5 Хи Хо — други да после, пошли; шврѣщет' се 6 Хо Хи — други оврѣте; шврѣщет' се 8 Хо Хи (овде други нанде) — али шврѣте 10 Хо Хи; прѣвнихъ 40 Хо Хи — други прѣвнихъ; по законоу 42 Хо Хи (нови локатив); оу чіен 45 Хо Хи — Ат чиши, Ба и Пр као Хо Хи; црѣккю, тою 47 Хо Хи — други црѣккомъ, томъ; вѣ своих домх 52 Хо Хи (овде други коукахъ); ничто 52 Хо Хи — други ница; швѣ роуцѣ 53 Хо Хи — овде и други тако; оу градѣ 94 Хо Хи (нови локатив); на шгнн 96 Хо Хи (стари локатив); аце се шскоувоутъ два севра 98 Хо Хи (напуштена двојина, коју на овом месту чувају други преписи); вѣ законѣ 101 Хо (оу законоу Хи); вѣ законницѣ 139 Хо (стари локатив); ничто 139 Хо — други ница; сѣ црѣккю 139 Хо — други црѣккомъ; шврѣщет 143 Хо — други оврѣте или нагн; оу селѣ 145 Хо (стари локатив); по градовх 145 Хо — други градовѣхъ; оу пфѣдѣлѣ 145 Хо (нови локатив); оу кони' ... селѣ 145 Хо — други оу конемъ; црѣква 148 Хо (доминатив, други црѣковъ и црѣква).

Облик *ѣмоу* (*ѣмоу*) није нигде запажен; уместо тога *моу* (53, 56, 93, 139).

Синѣакса. Међу синтаксичним особеностима размотрићемо и постепени продор народних партикула (*зи*, *и*); јер њихова природа није чисто формална, већ показује, мада доста неизразито, одређену семантично-синтаксичку функцију: партикуле уносе у реченицу нијансу појачања или супротстављања, и значе отприлике: *уйраво*, *баш*, одн. *ѣак*, *ли*.¹⁸

симъ шврѣщет 1 Хо Хи — други симъзи; оу доуховникъ да благо-словет' се, архіерен постављеними 2 Хо Хи: трпна конструкција са партиципом перф. пас. и инструменталом вршиоца радње, према којем се партицип неправилно асимиловао — други оу тѣхъзи да се благослове, које соу поставили избравши (или: које соу избрали) доуховнике архіерен (са малим варијацијама међу преписима; значење: да се благослове код оних које су архијереји избрали за духовнике); да посласт ... кѣ сѣгрѣшикомѣ 5 Хо (кѣ сѣгрѣш- Хи) — други да после (или: пошли) ... кѣ ономоузи (из контекста се зна да је то „онај који је погрешно“); кои се сѣ (соутѣ Хи) прѣвратили 6 Хо Хи — други цо се соу овратили;

¹⁸ О томе в. у студији о језику Струшког преписа, о.с. 149—150.

аще ли кто шврѣщет' се ... да кажет' се по законуѣ 6 Хо Хи — други ако (акіе) ли се кто оврѣте... да се каже; (протопопи) да възвратет хрїстіаны (хри- Хи) ... даюше имъ заповѣди доухов'ныи 7 Хо Хи — други (протопопи) да възврате хрїстіане... и да имъ дадоу заповѣдь доухов'ноу; аще шврѣщет' се 8 Хо Хи — други ако се наиде; да крѣстит' се 9 Хо Хи — други да се крѣсти; живѣ (партицип през.) съ хрїстіане (хри- Хи) 10 Хо Хи — други живе оу хрїстіанѣхъ; кто ли га начнет танти 10 Хо Хи — други кто ли га име танти; тѣ да жежет се 10 Хо (тѣ, -жет' Хи) — други тѣзи (тази) да се жеже; кто се шврѣте 10 Хо Хи — други исто; тези ващине 40 Хо Хи (народна партикула); что (шо Хи) възсхошет комоу сътворити 40 Хо Хи — други що кїмо (или: кїе) моу (комоу) оучинити; кон властелинъ имать дѣт'цѣ или не имат 41 Хо Хи — други кон властелинъ оузима дѣт'цоу а или паки не оузима дѣт'цоу (с малим варијацијама); аще се шврѣшет 41 Хо Хи — други гдѣ се оврѣте (ред речи у Хо Хи овде без архаизације); тѣ да имат 41 Хо Хи — други тѣзи (тази); да га приведе 45 Хо Хи — други да га доведе (ред речи у Хо Хи без архаизације, што ће и даље бити све чешћи случај); тези цркви, оу тонзи цркви 45 Хо Хи (партикуле); црковію тою 47 Хо Хи — други томази црковомъ; шт шного, шна 52 Хо Хи — други оногози, онази; да се шмоудитъ 55 Хо (-ди Хи; ред речи); вечеръ 56 Хо Хи — други на вечери (темпорални акузатив у Хо Хи); да не позивает' се 56 Хо Хи — други да се не позива; този 92 Хо Хи; да га поведед (веде Хи), да га дадоу 92 Хо Хи; да моу га дасть 93 Хо Хи; да моу се швѣ рѣцѣ штсѣкоут (-коу Хи) 94 Хо Хи; тѣзи 95 Хо Хи; този 96 Хо Хи; да моу се рѣка штсѣчетъ (-че Хи) 97 Хо Хи — други овде имају чак маѣе говорно: да се томоузи роука отсѣче; аще се шскоувоутъ 98 Хо Хи; аще ли се наиде (нагїе Хи), аще ли га не дасть 99 Хо Хи; аще кто оужежет 99 Хо Хи — други књишки: кто ли (ако ли) се наиде (нагїе) оужегѣ; този 99 Хо Хи; да моучит' се 101 Хо Хи — овде и други имају тај ред речи; да се възмоут 101 Хо (оузмоу Хи); шнизн 101 Хо Хи; шгомоуи 101 Хо (шномѣзи Хи); този да мѣ работа 139 Хо; аще ли моу оучини 139 Хо; да га оуемчїи 139 Хо; такози да се кажет 140 Хо; да се кажоутъ 141 Хо; и шпет се вратит 143 Хо; оу коим' се селѣ шврѣшет 145 Хо; този село 145 Хо; али: сїим швразшм, села того 145 Хо — други веѣином имају партикуле уз заменице; кон се шврѣтают 146 Хо; да се тизи господарїе кажоут 147 Хо; тизи 148 Хо; аще се що годѣ лицем оухватит, такози, тизи 149 Хо; али: сїим швразшм 149 Хо — други сїмьзи; да га поставит 150 Хо; желѣзо що (м. коїе) и положилъ 150 Хо; камо се веки калноу, тизи 151 Хо.

Међу знацима архаичнијег језика у Хо и народнијег у Пр, Ст. Новаковић наводи и израз да естѣ попь свободнѣ коудѣ мѣ хотѣнїе 65 Хо (тако и у Хи, који Новаковић не проучава), према коме Пр има

коудѣ мѣ годѣ.¹⁹ Треба, међутим, приметити да као Хо Хи имају овде и Ат, Сту, Би, Ба; Ши има камо хоџет. Хо Хи употребљавају, иначе, и реч годѣ, у разним преливима значења.

Ходошки и Хиландарски препис, као мало који други наши средњовековни рукописи, занимљиви су као споменици једног књижевног стања када се учило и предузимало нешто што је ишло у раскорак са живим језичким развојем. Писар ова два примерка (или писар заједничког предлошка, или, можда, онај који је диктирао у перо) савесно је покушао да преведе свој текст са српског на црквенословенски, али га је снага издала, иако је, очигледно, имао потребну спрему. Тако је од почетног, скоро литургијског изражавања, нпр: *аще ли кто ѡвѣѣцѣт' се сѣгѣшнѣ црѣкви или прѣстоупнѣ что людо ѡт сего закона волюю и нехотѣнїем, да повннет' се...* чл. 4, поступно дошао до стандардног језика оновремених повеља: *аще се оуѣкати... оу крагі, или ихъ прѣдѣдѣ жоупѣ или селѡмъ, или господарѣ или властелѣ кои соу над ними... тизн хоусарѣ и татѣ да се не помнѣю, нѣ да се ѡслѣпе или ѡвѣсѣ, чл. 149.*

Писару Хо Хи су током рада све више промицали облици са к', г', које је испочетка избегавао чак стављањем синонима без таквог фонетског положаја (*имѣниѣ, домъ м. коуки*), одн. славизирањем домаћих речи мимо обичаја свих осталих преписивача (*властеличицѣ*). Овај писар постепено напушта ресавско правило о вѣ (и сл.), и то ближе почетку у Хи, а у даљим члановима и у Хо (нпр., *оузьмъ* у Хи већ у 9. чл., *оузети* у Хо у 43. чл; од четрдесетих чланова почиње и употреба предлога *оу*, опет чешћа у Хи). У првим десетинама параграфа писар не употребљава придевско-заменички наставак *-ѣа*, али га при крају пише на доста места. Строго одржавање *-ѣ* у трећим лицима почиње се реметити прво у Хи, у чл. 10. већ и у Хо, а затим што даље то више (осипајући се преко фаза *-ѣ* и *-ѣ*, уз „рецидиве“ старијег морфолошког стања у понеким члановима). Паралеле с другим текстовима, дате у одељцима о лексичи, морфологији и синтакси, највидљивије је сведоче о декаденцији замишљеног канона. Примећује се да писар, одмичући са радом, пушта себи на вољу па ставља и локативе јединине типа *гѣдѣоу*, и неканонске локативе множине типа *домѣк, гѣдѣвоѣ* (који представљају још старословенски дијалектизам); а при крају сачуваног дела Хо пише и тада разговорно (данас дијалекатско) *оу коиѣ сѣлѣ*.²⁰ Док се испочетка трудио да зависне реченичне делове претвара у књишке

¹⁹ О.с. LXXVI.

²⁰ Синтагму *оу коиѣ сѣлоу* има и Стр, чл. 135, где сви остали, па и Хо, пишу *коиѣ* (*коиѣ*).

133, дѣакоу 134, соудѣа 139, ничѣга ... ничѣга 140, шправданіе 148, кепаліе 157, ноштію 159, повеленіе 171, прикію 174, нивіе 174, штеіе 178, соудіахъ (са і) 188; у хијату: ако лі е 106. Интерконсонантски: ш планіахъ (у наслову) 81.

Напоредо с тим постоје многи облици 3. л. јд. са и (а и овако: влагословни 45, врати 115, згоди 160); обележје *ћ* у облику коукин 66, као и многобројни други примери без *ї* испред вокала: доуховни 4, христијанкоу 9, люднє 33, третијаго 41, оучение 45, добри 48, архіерей 65, иманиѣмъ 70, оувинство 86, синѣга 124, царевни 144, премикјуріе 146, гоусарнє 149 и др.

Щ, жд/к', г'. вѣсоцетъ 4, тисоуѣш 16, тисоуѣши 154, ноштію 159; знатно чешће: оуѣсокиє 5, кѣкиє 9, коукаъ 16, векиє 31, коукашъ 35, киє 40, сокиє 42, прикію 44, властеличикаа 50, акіє 51, кѣкаахъ 52, кѣка 52, коукин 66, плака 67, коуки 71, киє 73, тисоукию 94, проіаревикъ 106, вѣракію 114, навѣрки 118, идѣки 135, властеличикѣмъ 142, плака 143, премикјуріе 146, знауки 154, плакаю 155, прикію 174 и др.

госпожда 43, такожде 64, тѣждоу 93, госпожди 136, господомъ 139, тѣмѣжде 141, междѣ 158; чешће: калогіер- 17, 18, калогіеріе 29, калогіера 45, нагіє 47, прѣгіє 56, мегоу 58, граганинъ 63, доге 65, мегю 77, мегіє 79, прѣгіє 79, нагіє 99, тѣгіє 114, 115, тоугієи 116, нагіє 118, догіє 125, граганиє 127, тѣгіє 132, краги 149, изнагіє 154, мегѣ 155, крагіа 158, догію 159, догію 159, провагію 160, такогіере 162, граганина 176. Има и доста облика типа наидѣ, прѣидѣ, поидѣ.

Слово њ. Би не познаје овај знак.

Насѣавци -іо/-іа. своіго 2, третијаго 41, шногози 52, светаго 79, вѣсего 133, вѣсакош 134, светаго 152, 153, шногозы 154, кого 165, некоіго 181; чешће: синѣга 4, самодрѣгога 39, свога 45, 65, стареіега 66, кога 75, црѣков'нога 79, синѣгази 83, тоган 91, доуѣжнѣга 93, свога 110, тогази 112, инога 117, тѣгази 117, 132, ничіега 140, тоган 145, никога 151, шногази 154, єдинога 157, тога 159, кога 166, некога 171, свога 175, 182, ничіега 184 итд.

-ш- у шрећем лицу. разлоуцетъ 3, вѣсоцетъ 4, воудетъ 13, шметъ, шстаніетъ, иматъ 41, воивають 42, имають, воудетъ 45, штсекоут 53, речетъ 79, приноутъ, моучит се 101, гредоутъ 103, прїидетъ 112, воудетъ 115, накажѣтъ, штсекоутъ 131, посмлають 163, разаранѣтъ, вѣроуцють 171. С обзиром на дужину текста, примера има мало, при чему се понеки концентришу у истом члану, као да их се писар на том месту присећао, па олет заборављао. Неупоредиво је више презената без -ш-.

Слово і. Испред *и:* у изговорној групи *-ији-*: војин 14, инорѣн 45, сѣдѣннѣм 62, сѣдѣннѣ 66, чѣн 115, соудѣн 162, 181; у оквиру дугог *и:* прочѣн 2, светѣнх 8, поставленѣн, поставлен'нѣн 13, властел'сцѣн 22, малѣнх 26, право-вѣрнѣнх 40, златѣн 48, прѣидѣ 56, 66, два д'нѣн 68, оубѣнство 87, звѣнца 96, прѣимѣть 101, малѣн, велицѣн 129, црѣков'нѣнх 150, векѣн 151, прѣвѣнм 160, градскѣнм 176, дворьскѣнм 177 итд.; несигуран разлог: мнѣнастѣрѣнх 16, зчннѣнѣ 71, прѣн 89, 139, знаюкѣн 154, властелнчнкѣн 173, кѣкѣ 177 (у три последња примера, очнгледно, радн обележја *ћ*). Испред другнх вокала: архѣереа 2, заповѣдѣно 5, латннскѣн 7, инорѣх 11, послоушанѣн 19, велѣн 27, вранѣн 34, трѣтѣнга 41, велѣно 45, печатѣнм 62, кѣфалѣе 63, сѣдѣн 91, оуданѣн 102, сѣдѣн 105, поводѣчѣн 132, ннчѣгеа 140, вѣлнченѣн 149, полнчѣн 154, ношѣно 159, златарѣе 170, прѣкѣно 174, глѣварѣе 188 итд.; у хнјату: мнѣрополнѣн і епнскопы 13, кто лѣ нх не вѣхранн 28, ако лѣ нх кто прѣчѣно 129. Интерконсонантскн: кнновѣх 15, ктѣторѣа 36, хрѣсѣвоуѣл 36, мнѣрополѣтѣе 37, едѣно 58, грагнннѣн 63, едѣнѣ 68, сѣротѣх (у наслову) 73, лѣца (у наслову) 92, грагннѣна 176. Има н много одступања: оубнн 87, вбнн 94, 95, чннга 115, вннѣта 131, чннѣ 133, нннѣд'нѣн 139, чннѣм 145, вннѣ 166; прѣдевскн наставак: накѣд'нѣн 101 н сл.

Щ, жд/к', г'. тнсоушѣ 16, тнсѣшѣ 154, ношѣно 159; неупореднво чѣшѣ: оушѣкн 5, кѣкн 9, коуѣкѣ 16, векн 31, кн 40, сокн 42, прѣкѣно 44, властелнчнкн 50, властелнчнкѣ 55, коуѣкн 57, 66, плакѣно 67, кѣкн 70, тнсоуѣкн 94, коуѣкн 99, вѣкѣно 114, кн 116, навѣкѣн 118, ндѣкн 135, векн 138, властелнчнкнѣм 142, коуѣкн 144, прѣмннкнорѣе 146, векѣн 151, знаюкѣн 154, плакѣно 155, прѣкѣно 174, кѣкѣ 177.

Госпожда 43, такожде 64, тѣждѣн 93, шѣвѣженѣн 129, госпождн 136, госпождѣомѣ (sic) 139, тѣмѣждѣ 141, такожде 146, междѣоу 158; знатно чѣшѣ: калѣгнѣр- 16, 17, 18 н другде, нагн 47, прѣгн 56, мегн 58, грагнннѣн 63, догн 65, мегн 79, 80, нагн 99, тѣгн 114, погн 125, тѣгнн 132, крагнн 149, нзнагн 154, догн 159, провагнѣно 160, такогнѣрѣ 162, грагннѣна 176, мегн 183.

Слово њ. У Ба се употребљава типнчан облк полугласннка, познат највнше по свѣм положају нза м (овде н нза н), којн се јавно у последњѣој четвртнн XV века: обло н поднгнуто нзвнѣн на споју са прѣтходнм сугласннком, често н са украсном прѣчкнцом на среднн тог споја. До-душе, у Ба овај облк не нзлазн нзнад реда. На два места има н случај да се надрѣдно м прн крају рѣчн спаја са крајњнм полугласннком у рѣду, н то лнннѣом која од полугласннка такође чннн облк слнчан знаку њ. У Ба су свн таквн примерн на крају реда, оснм два којн прѣд-

стављају крај члана; иза *н* махом у насловима. Палеографски овај се знак ипак не сматра правим њ.

Обично њ није нађено.

Наставци -*io/-ia*. својо 2, самодругога 37, светого 79, в'сего 133, светого 152, 153, многози 154, кого 156; много чешће: третінега 41, свога 45, 65, стареиґа 66, кога 75, с'сга 83, друж'нига 93, кога 101, всакога 108, свога 110, тогази 112, ничіега 140, никога 151, единого 157, тоган 159, многози (sic) 161, н'ккога 171 итд.

-*и*- у *и*рећем лицу. штаґчит се 5, оумреть 41, воюють 42, в'дет 45, штс'кк'сть 53, с'творит'ь 54, речеть 79, м'чит' се 101, гред'сть 103, воудеть 108, пр'идеть 112, плак'ють 114, каж'сть 131, оус'ккоу'ть 131, г'р'кдоут 157, пишоут, пишеть, др'жеть 162, послають 163, разарають 171, в'к'роу'ють 171, в'дет'ь 174, 181, г'р'кдет'ь 181; и поред доста многобројних оваквих примера, треће лице без -*и*- је знатно чешће.

Аиџемаијски *іаіоми*. иеть 13, 28, н'к'сть 30, иеть 40, н'к'сть 43, 45, иеть 46, 48, 52, 56, н'к'сть 59, иеть 64, 65, н'к'сть 66, 78, 91, 104, н'к'сть 101, 102, 110, иеть 112, 115, н'к'сть 120, 125, 131, иеть 132, 134, 142, н'к'сть 145, иеть 150, 152, 158, 159, 160, н'к'сть 168, иеть 174, 175, 179; једанпут соу'ть 52 — на истом месту и исто тако само једном, као и у Ат; напоредо с тим: и 35, 45, 65, 71, 82, не 84, и 89, 105, 115, не 118, и 132, 133, не 138, 139, и 145, 150, 157, не 161, и 162, 187; с'с 2, 6, 7, 11, н'к'с' 11, 32, соу 31, 34, н'к'соу 37, с'с 42, 46, 63, соу 66, с'с 71, 81, 101, соу 103, 137, 147, 151, несоу 151, соу 152, нес'с 154, н'к'соу 159, соу 160, 162, 167, с'с 174, н'к'соу 180.

дасть 57, 71, 79, 91, 93, 99, 100, 104, продасть 120, дасть 136, 180. Напоредо с тим: да 9, прода 21, да 66, 91, 92, 115, пр'џда 125, да 187; редуплицирано: дад'с 7, 31, пр'џдад'е (3. л. јд.) 35, дад'с 80, 92, дад'е 104, штад'д'с 141, пр'џдад'оу 157, дад'с 188. Релативно су честе замене овог облика облицима типа даи и дава.

имам'ь 78, 91; оузыма, оузима 41, има 47, 48, оузыма 48, има 58, 59, 68, 107, 132, 136, 138, 160, 161; имаю 31, 45, 46, оузимаю 63, 78, з'зима 150; им'к' 10, им'е 65, пр'им'е 140, им'е 162; пр'им'сть 101, пр'им'с 141.

Ба је писан доста стандардно; одсуство ресавског њ зближава га са старијим рукописима Стр, Ат, Сту, Би, док му нешто повећан број глагола са -*и*- у трећим лицима придаје наглашенији ресавски карактер.

Призренски

Сѣирѣи и *акценѣи*. Знаци су исписани уредно, разговетно. Ту и тамо се наслуђује фонолошка акцентуација. Скоро свака реч има неки знак: ' често изнад почетног и, * изнад разних почетних вокала, ˘ такође, ˘ на вокалском завршетку једносложних речи, али за гени- тивски завршетак није типично; ˘ над крајњим вокалима, недоследно. Изнад једносложних речи (кто, моуж-, чак и у косим падежима), а и другде, појављује се јасно изведен циркумфлекс ˘.

Грчка слова и грчке речи. У овом рукопису смо наишли на грчко слово ε, и у домаћим речима: кε 40, кѣке 71, ке 73, поред тога у грчкој: кепаліε 63, кεфаліамъ 178, чиме се, очигледно, имала обележити гла- совна вредност ѣ. Остале грчке речи: ек'сар'ти (избегнуто ξ) 37, ино- рѣахъ 11, инѣрѣи 45, калѣгрѣ- (или -лоу-) 16, 17, 18 и другде, кѣфал- 157, 160, 184 (поред горе наведених друкчијих графија), кѣновѣах 15, кѣно- вѣнскѣи 36, логофет- 25, 134, вѣдѣвѣса 11, пѣдеп'са 19, прѣмикюріε 146, прикѣи 44, прикѣю 174, хрисовол- 39, 40, хрисовѣл- 124, 134, хрисовол- 137, 138, хрисовѣли 138.

Оиѣ-/ог-. Поред многобројних примера са *оиѣ-* има неколико на- писаних са *ог-*, и то како са надредним *г* изнад омеге, тако и у облику *ѡдѣ*; *г* се налази и пред звучним и пред безвучним сугласницима и пред сонантима, као предлог и као префикс: ѡдѣ митрополитѣ 28, ѡдѣ ѡногазѣи 52, ѡдѣ нѣх 66, ѡдѣ града, ѡд винограда 108, ѡд господина 133, ѡд вѣ- сакѡга 134, ѡд нѣх 142; ѡдѣслаѣ 91; више пута са упрошћавањем су- гласничке групе: ѡдати 40, 48, ѡдадѣ 141.

Слово ї. Испред *и*: у изговорној групи *-ији-*: по загорѣи 34, соудѣиѣ 162; у оквиру дугог *и*: ѡвличѣи (3. л. јд.) 5, соудѣи (3. л. јд.) 12, доврѣи 14, 48, ѡдел'нѣи 52, прѡчимѣ 62, прѣидѣ 66, платѣи 76, оудѣиство 86, ма- гѣинникѣ 109, исправѣи 162, нициѣх 179; несигуран разлог, одн. без потребе: тек'зѣи 2, ѡнзѣи 13, ѡнизѣи 32, том'зѣи 48, тоузѣи 123 и велики број других примера са партикулом написаном као зѣи, даље: старѣи (инстр. мн.) 15, прѣнта (двојина) 33, ждрѣвѣци, конѣи (ном. мн.) 38, стапѣи (инстр. мн.) 50, на вечерѣи 56, вратен'циѣи (ном. мн.) 66, нимѣи 78, соудѣамѣи 92. Испред других вокала: христѣанскоѣмъ 5, сѣгрѣшенѣи 5, велѣи 27, людѣи 32, метѡхию 34, патрѣарѣх 45, прѡнѣю 58, соудѣи 105, хотѣнѣи 110, чѣига 115, крѣщенѣи 128, прѡводѣчи 132, соудѣа 148, ничѣи 155, вѣи 166, прикѣю 174; у хијату: да єи є вол'нѣ 45, кѣдѣи нѣх кто позовѣ 66, ѡновѣи є моє 132. Интер- консонантски (ретко): азѣиство (sic) 6, кнѣиге (овде је ї на крају реда)

185. Од свега овога има много одступања: соудине (=судијине) 62, соудина (=судијина) 107, оучиниш 71, мноштво придева са сажетим наставком, као и инфинитива са *и* на крају. Аутоматизам у писању зџи губи се током исписивања, те у другој половини рукописа има доста *зи*: он'зи 91, сим'зи 145, 149, шногази 154, тогази 158, шнази 171, шн'зи 173 итд.

Ш, жд/к', г'. вѣсхоце 4, тысѣщѣ 16, навѣрѣши (инф.) 118, тысѣщѣ 154, ношѣю 159; знатно чешће: оусхоки 5, коукшм 35, властѣличини 39 (овде, вероватно, *к* заједно са *ы* представља графичку *ћ*), ке 40, кю 51, коукиах 52, плакиа 67, кѣке 71, ке 73, коуки 99, плакиаю 114, прѣмникюриѣ 146, веки 151, плакиаю 156, властѣличики 173, прѣкию 174, кѣки 177, плакиа 180. Осим тога: хоте (3. л. мн.) 181, уколико то није облик хотѣть са губљењем *-й-*; Би има хѣте, други немају то место (уп. те у чл. 14, Ат, Сту, Би, Ба, Пр).

такожде 64, тоуждоу 93, такожде 113, тоужде 114, граждане 127, шсоужденіе 129, тѣждон 132, господжомѣ 139, господжа 140, такожде 141; напоредо с тим: калѣгирѣ- 17, 37, 45, тоуги 49, тоугио 116, саги (=смешта, настабује) 123, наги 145, мѣги 155, мѣгию 158, такегирѣ книги 162 (редак пример за партикулу „ѣе“ ван речи „такође“, заједно с још једном партикулом; други рукописи имају ово место друкчије). Код глагола са основном *ид-* приметно преовлађују образовања типа наидѣ.

Слово њ. Једини од свих преписа, не рачунајући Хо и Хи, Пр богато употребљава овај знак. У заменичком корену вѣс-, у предлозима, у јаком положају и под нагласком: вѣсакѣ 4, вѣсхоце 4, сѣгрѣшеніе 5, вѣ азѣмство (sic) 6, вѣзвратѣ 6, вѣсакѣ 7, тѣзы 10, тѣк'мо 12, нѣ 18, сѣжнжоу 20, кѣдѣ 23, тѣдѣи 23, вѣсе 26, вѣсѣх 28, сѣмрти 30, тѣ 31, сѣвора 39, тѣзѣи 41, сѣмрти 41, никѣда 44, кѣда 48, нѣ 48, дѣшѣи 48, вѣсе 49, сѣгрѣшинаѣ 52, вѣсакѣ 60, кѣди 61, нѣ 63, кѣ своѣмѣ 65, кѣдѣ 66, вѣсон 68, сѣвор'никѣ 69, сѣ нимѣи 78, сѣда 83, сѣвор'наго 83, тѣзи 89, кѣда 91, тѣ 91, нѣ 104, вѣсе 111, ѣ сѣтъ (=пет стотина) 118, сѣ нимѣ 123, штѣсѣда 123, кѣ станнинѣ 125, сѣвлюдѣ 125, сѣ вѣсѣмѣ 125, вѣсакон 129, сѣвршити 136, тѣи 136, лѣжно 138, вѣсѣх 145, вѣси 148, помѣны (=помањи) 151, нѣ 157, сѣ вѣсѣмѣ 160, кѣдѣ 161, лѣжшм 165, тѣмницоу 166, вѣсѣгда 177, сѣвршѣ 178, тѣк'мо 182, сѣдѣ 186. Напоредо с тим: штѣсѣда 13, тѣк'мо 65, тѣмнице 166; увек ѣ у придевском наставку типа свѣвѣдѣнѣ (јак положај; међутим, ѣ овде ни иначе није продирало), увек ѣ у извѣвѣнѣ; ген. мн. сѣвѣлѣ 153. Одступање од ресавских правила због вѣз->оуз- и вѣ->оу-: оусхоки 5, ѣзлюви 9, оупроси 50, оупросѣ 78, оужегѣ

99, оуѣкъ 155, оузвлюдѣ 158, оуз'говорѣ 167; оу законикѣ 6, оу христѣан'ство 9, оу инѣ 18, оу дрѣжавѣ 39, оу котѣль 107, оу чѣмѣ 145 (предлог вѣ је веома редак: вѣ азѣиство 6); редовно у глаголу оузети/оузимати: оузѣмѣ 9, оузимлю 20, оузѣмѣ 24, оузети 43, оузѣмѣ 68, оузѣмю 105, оузѣли 123. Одступање од ресавских правила код предлога одн. префикса с: скрѣже 19, с воиске 61, с чимѣ 112, с тем'зѣи 112, с книгѣмѣ 136, с кымѣ 139, с пленѣм 143; једначење по звучности: зговарѣ 15, згоди 160; стапање: [ѣ] старѣи 15, [ѣ] своимѣ 139.

ѣ ван ресавских правила: вѣдѣвѣса (вероватно, навика да се пише вѣс- у заменици) 11, пѣр'ца 175.

Настѣавци -ѣо/-ѣа. своѣго 2, црѣковнаго 30, самодроугаго 37, светаго 79, црѣковнаго 79, дрѣужнаго 93, светаго 123, 152, 153; знатно чешће: сѣга 4, сѣгази 39, третѣга 41, свога 45, шногазѣи 52, старѣѣга 66, властѣ-шскога 72, кога 75, сѣгази 83, тогазѣи 89, 91, вѣсакога 108, своѣга 110, чѣга 115, своѣга 115, инога 117, сѣгазѣи 123, 124, тогазѣи 127, 132, вѣсѣга 133, вѣсакога 134, ничѣга 140; никога 151, ѣднога 157, тоган 159, чѣга 164, кога 165, 166, нѣкога 171, никога 185, сѣга 186 итд.

-ѣ- у *ѣреѣм* *лицу*. имѣть 4, штлѣучит 5, гредѣтъ 103, воудѣтъ 181, поред небројених примера без -ѣ-.

Аѣемаѣиски *ѣлаѣоли*. ѣсть 36, 37, ѣсть 39, нѣсть 45, ѣсть 56, нѣсть 65, ѣсть 86, нѣсть 101, 121, ѣсть 124, нѣсть 139, ѣсть 142, 158; једном соутѣ 32. Напоредо с тим: ѣ 45; ѣ 52, 71, 79, ѣ 84, ѣ 87, 115, 126, ѣ 132, ѣ 132, ѣ 138, 150, ѣ 154, 160; сѣ 18, 34, ѣсѣ 37, соу 39, сѣ 42, 63, 71, 101, 123, ѣсѣ 151, 154, 159, сѣ 176.

дадѣ (3. л. мн.) 7, дасть 57, 71, 79, дадѣ (3. л. мн.) 92, продасть 120, дасть 136. Напоредо с тим: даа 91, да 92, даа 99, да 104, даа 115, да 180; редуплицирано: дадѣ 80, дадѣ 104.

имѣмѣ 78, 91; имѣтъ 4; оузѣма 48, има 112, 132, 136, 161; имаю 78, 123, 124, 155, оузѣмаю 156; имѣ 10, 65, 128; примѣ 141.

шповѣ 136.

Извесно појачање ресавизације, у поређењу са Ат, Сту, Би, Ба, овде представља грчко слово ѣ, као и в, које се, истина, спорадично јављало већ и пре; а нарочито богата употреба ѣ. Жељу да се спроведе манир у ресавском духу одаје и употреба одн. злоупотреба ѣ. С друге стране, повремено писање облика *ог-*, као и малобројност наставка -ѣ- у трећим лицима, донекле зближавају Пр са рукописима рашке традиције.

Ш и ш а т о в а ч к и

Фотокопије Ши нису биле приступачне. Ранији истраживачи су утврдили да је тај препис, из 1541. године, приметно посрбљен,²¹ мада илустрације Флоринског губе понешто од убедљивости због тога што он пореди Ши са најмање посрбљеним од свих, са Хо. Сазнајемо, ипак, да Ши већ има србуљске рефлексе, типа *васџини*, српску вокализацију типа *своводанъ*, губљење *х* (у речи *оустарина*), реч *разтерали м. разъгнали* и сл. Свим овим он се удаљава од изворног ресавског стања, па тако и од проблематике нашег рада.

5.

Као што се могло видети, праве одлике ресавске редакције појавиле су се у преписима Душановог законика у првој трећини XV века, када је за то и било време, и отада па до близу средине XVI века нису доживеле никакву приметну еволуцију, сем посебног случаја у Хо и Хи, где у питању и није било само спровођење ресавске реформе. Разне одлике су различито заступљене у појединим преписима, али не у неком недвосмисленом складу с епохом: с дијалектом, већ свакако у вези с писарским средиштима или писарима, који су очигледно имали сваки своје властите навике у језику и правопису. Не може се говорити ни о томе да се нека, сопствена писарева комбинација ресавизама сасвим доследно одржавала кроз цео одређени препис: ресавска и нересавска решења истих појединости виђају се често и у истом члану, у сваком примерку Законика.

Природно је претпоставити да барем неки начини исписивања речи, наизглед недоследни, морају имати своје узроке. Тражећи, на пример, правилност у мешавини *и* и *истъ*, која је типична за наше рукописе, нисмо могли да утврдимо било какву јасну тенденцију: рецимо, да је један облик више својствен перфекту, а други осталим предикативним формама. Али је констатован устаљени обрт да *истъ* проклетъ, чл. 11, који имају Стр, Ат, Хо, Хи, Би, Ба и Пр (на другим местима, додуше, има таквих оптативних израза и са *и*). Даље, запажа се *-и-* у глаголском наставку (и енклитично *се*, наслонено на глагол) у изразу да *штлоучитъ се*, чл. 5, Стр, Ат, Хо, Хи, Ба, Пр (само Би да *се* *штлоучи*); да *моучитъ се*, чл. 101, Ат, Хо, Хи, Би, Ба (Стр и Пр немају одговарајући

²¹ Т. Флорински, о.с. 223—227; Ст. Новаковић, о.с. LXXVII.

део члана); *оуџѣ да имѣ се оуѣѣкоуѣ* (*штѣѣ-*), чл. 131, Ат, Хо, Би, Ба. Клишетирано је заповѣдию доуѣовѣною, чл. 5, Стр, Ат, Хо, Хи, Би, Ба, Пр, без обзира на морфолошке иновације, нпр. *печатиномѣ*, на другим местима; у чл. 149. *въ обличеник* Стр, Ат, Хо Би, Ба (Пр без предлога), ма колико да се *въ* у текстовима, нарочито даље од почетка, претварало у *оу*. Јасно је да су ови и овакви облици били урезани у сећање захваљујући речнику цркве (барем код првих преписивача), тако да ове архаичније форме и не треба тумачити ресавском науком.

Карактеристичан је и однос према речима везаним за династију. Епитет „госпођа“ уз „царица“ исписан је увек искључиво са *жа*, а не са *г’*. При помену претка „светога краља“ у чл. 79, 152. и 153. сви рукописи, са једним изузетком у Стр, пишу епитет под титлом али са јасним генитивским завршетком *-ја*, а не са *-ја*, које би ту писару изгледало одвећ „профано“.²²

Осим уводних формулација Законика посебан слој у његовом тексту, и то опет махом нешто „књижевнији“, „свечанији“ по језичком и правописном остварењу, представљају и наслови чланова, уколико их уопште има. Ево само једног примера: у чл. 93. у наслову стоји *чловѣѣка друѣжнига* (тако, не *-га*), а у самом тексту *друѣжнига*: Ат, Би, Ба. При описивању језика према насловима треба бити опрезан, јер су то понекад накнадни, а понекад и невешти уметци каснијих преписивача; у начелу, они представљају једно мало али посебно поглавље у историји књиге.

Међутим, изненађује једнакост неких неуобичајених или неочекиваних писаревих решења на истим местима текста, без видљивих разлога. Дајемо неколико примера, који ниуколико не исцрпљују такав списак. У чл. 5. сви рукописи који то место чувају (Стр, Ат, Би, Ба, Пр) имају *оуѣѣкиѣ* (осим Хо и Хи који овде још доследно архаизирају), и сви (опет осим Хо и Хи) *оу законѣ* (*законѣникоу*) — без обзира на свима заједничко *въсѣѣѣ(ѣ)* у суседном чл. 4. и на разне речи написане без изузетка са *въ-* у целом околном контексту. У чл. 11. глагол „*педѣпсати*“ (уп. грч. *παίδεω*) сви (Стр, Ат, Хо, Хи, Би, Ба, Пр) пишу као *вѣдѣвсати* (варирајући графију гласа *е* и консонантског додира *вс*), док у чл. 19. тај исти глагол сви (овде без Стр) пишу *пѣдѣпсати*. У чл. 52. Ат и Ба стављају *соуѣѣ* — оба једини пут у целокупним својим текстовима (други

²² Овај однос поданичке верности према именима и титулама владајућих подсећа на старо руско правило, које се виђало и у уѣбеницима пререволуцијских времена — да се „отчества“ обичних људи махом изговарају као „Алексан’ѣѣ“, „Константина“, али се „отчества“ чланова царске породице морају изговарати искључиво као „Александровѣѣ“, „Константиновна“, без говорног гутања гласова.

ту имају и соу и соуѣ) — и уз то сви (Ат, Сту, Хо, Хи, Би, Ба) у истом члану два пута понављају кои иѣтъ, у суседству многих и (осим Пр: кои и). У чл. 91. сви (Стр, Ат, Хо, Хи, Би, Ба, Пр) исписују реченицу са некоректном реакцијом: да га да прѣдъ соуднами, м. прѣдъ соудниѣ — уколико у тадашњем језику није живела нека посебна семантичка нијанса глагола „дати“ која би овде захтевала локатив, или уколико у протограф одн. његове најраније преписе није продрло дијалекатско мешање падежа. У чл. 112. они рукописи који су употребили реч тѣмниѣца (а не соужњѣство), тј. Сту и Пр, имају некњижевно ис тѣмниѣце, а исто то видимо и у чл. 166: ис тѣмниѣце у Ат, Сту, Би, Пр (само Ба: из' тѣмниѣце). У чл. 148. сви (Стр, Ат, Хо, Би, Ба, Пр) пишу иако и прѣслоушници, мада би језик Законика допуштао овде како и одбацивање и. — Све ово, као и други слични примери, упућује на помисао да су преписивачи најстаријих рукописа — вероватно они који су добили у задатак да текст умноже што више пута — унели у мноштво примерака на истим местима неке своје особине, омашке или хапаксе. Многобројност истоветних подлога са истоветним одступањима од стандарда јесте разлог што се то касније, чак и вековима, понављало као врста клишеа.

Као јачу везаност за црквенословенски језик на почетку текста, и затим као горе наведену верност старим подлогама, треба објаснити заједничко одржавање вѣ- (м. оу-) у одговарајућим речима првих неколико чланова Законика: вѣсхошѣтъ (4), вѣ азиѣство, вѣзвратѣ, вѣ христианство (bis) (6), вѣзвратѣ, вѣ вѣроу, вѣ христианство (7), вѣ вѣроу (8) — што се у даљем тексту већине рукописа осипа и губи као језичка особеност. Међу ове почетне архаизме спада и споменуто заповѣдию доуховѣною (5).

Примећује се и иначе да током писања пажња писара у неким појединостима попушта, те настаје природнији језик и правопис, управо онако како је то детаљно показано у вези са Хо и Хи. Код писара Ат се примећује поступно попуштање у погледу і, код писара Пр у погледу партикуле -зи која се враћа на обично -зи. У Стр се види већа брига око исписивања наслова само на почетним страницама, као што је споменуо још Т. Флорински.²³

²³ О.с. 179: он примећује да у Стр има наслова на првим листовима (у предлошку их, дакле, није било, па је преписивач почео сам да их ставља, као што је урадио, али доследно, и преписивач Пр); међутим, после „соскучилсј етимъ дѣломъ и бросилъ“. — Граница у стављању наслова није се поклопила са утврђеним местом где се променила рука (в. бел. 15): Флоринског можемо допунити утолико што је то други писар брзо „бросил“, а ни први у једној својој каснијој секцији није ставио ниједан наслов.

Својеврсни естетски моменат је понекад преовлађивао над правописним правилима. Мање уобичајене графије се ту и тамо срећу на местима где је крај реда требало сабијати или развличити, да би се изравнала десна маргина.

Мислимо да ни оваква разматрања, као што су ових неколико последњих о писарским интервенцијама, не треба да изостану код онога ко се бави свеукупном историјом записаног језика и књишке делатности. Чак и кад се писарева улога сводила на сам преписивачки акт (што и није било правило), његово писање није представљало искључиво ту одређену радњу, него и припрему и прилаз радњи, мисао о њој, каткад и благо одмерени пркос према неким њеним стандардима.

Ирена Грицкајић

Р е з ю м е

И. Г р и ц к а т

ОСОБЕННОСТИ РЕСАВСКОЙ РЕДАКЦИИ В СТАРШИХ СПИСКАХ СВОДА ЗАКОНОВ ЦАРЯ ДУШАНА

Многочисленные списки Свода законов царя Душана (из которых лишь немногие дошли до нас) начали создаваться в середине XIV века, в эпоху, когда уже выявлялись некоторые перемены и сдвиги в области правописания и языка сербских книг, влиявшие в характерную для последующих эпох так наз. ресавскую редакцию. Автор проследил зарождение и распространение отдельных ресавских приёмов в восьми старших рукописях, принадлежащих к XIV, XV и XVI вв. В самой древней, Стружской, написанной в конце XIV в., ресавские черты представлены, естественно, в скромных размерах, и поэтому общий характер языка здесь ближе к народной речи. В остальных, за исключением двух, ресавизмы распределены по-разному, но более или менее равномерно. Ходошский и Хиландарский списки составляют бросающееся в глаза исключение, так как в них явно обнаруживается стремление перевести Кодекс на церковнославянский язык — попытка, приведённая в исполнение лишь в начальных параграфах, к тому же удачнее в Ходошской, а менее последовательно в Хиландарской руко-

писи. Такава переработка, по всей вероятности, была предпринята в целях создания какой-то версии Кодекса для монастырского обихода (заметны и небольшие изменения в самом тексте); и вместе с тем она представляет собою картину более основательного, чем в остальных списках, преобразования орфографии и языка в том именно духе, в каком замыслили его представители ресавской реформы.